

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De pacificatietheorie en haar critici

Lijphart, A.

Citation

Lijphart, A. (1987). De pacificatietheorie en haar critici. *Acta Politica*, 22: 1987(2), 181-225.

Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449551>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449551>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De pacificatietheorie en haar critici

A. Lijphart

Inleiding

Sinds ik aan het einde van de jaren zestig voor het eerst mijn gedachten over een pacificatiestelsel (*consociationalism* in het Engels) formuleerde (zie Lijphart 1968a, 1968b en 1969a en 1969b), is daarop frequent kritiek geuit. Van de meeste kritische beschouwingen van de pacificatietheorie kan worden aangetoond dat zij op foute redeneringen of interpretaties berusten; zij kunnen de waarde van een pacificatiestelsel als normatief model niet aantasten. Dit wil niet zeggen dat de kritiek niet haar nut heeft. In tegendeel, de kritische analyses leiden vaak tot een verheldering van bepaalde onderdelen en nuances in de theorie. Zelfs zij die geheel ongelijk hebben, bieden een uitdaging om de theorie opnieuw, op een duidelijker en meer expliciete wijze te formuleren en uit te werken, om zodoende misverstanden zo veel mogelijk uit de weg te ruimen. Ik moet ook toegeven dat enkele onduidelijke en overdreven beweringen in mijn eigen eerdere geschriften, die zich soms voor tweeërlei uitleg leenden, tot sommige van de onterechte bezwaren tegen de pacificatietheorie hebben geleid. Deze repliek biedt mij de gelegenheid deze tekortkoming te herstellen. Met het oog op de ruimte, en om het geduld van de lezer niet al te zeer op de proef te stellen, zal het echter niet mogelijk zijn om aan alle kritische opmerkingen, ooit ten aanzien van de pacificatieleer geuit, één voor één recht te doen. Ik voer een dialoog met mijn critici. Daarom kan de indruk ontstaan dat de literatuur over de pacificatiedemocratie overwegend uit negatieve commentaren bestaat. Dit is zeer zeker niet het geval. Het zij met nadruk vastgesteld dat een groot aantal specialisten voor hun studies een con-

Onderstaand artikel is een Nederlandse vertaling van hoofdstuk 4 (getiteld 'Consociational theory and its critics') van A. Lijphart, *Power-sharing in South Africa*, Institute of International Studies, Berkeley Cal. 1985, p. 83-117. Dit boek verschijnt dit voorjaar in een Nederlandse vertaling onder de titel *Machtsdeling. De oplossing voor Zuid-Afrika*. H.J. W. Becht, Haarlem 1987.

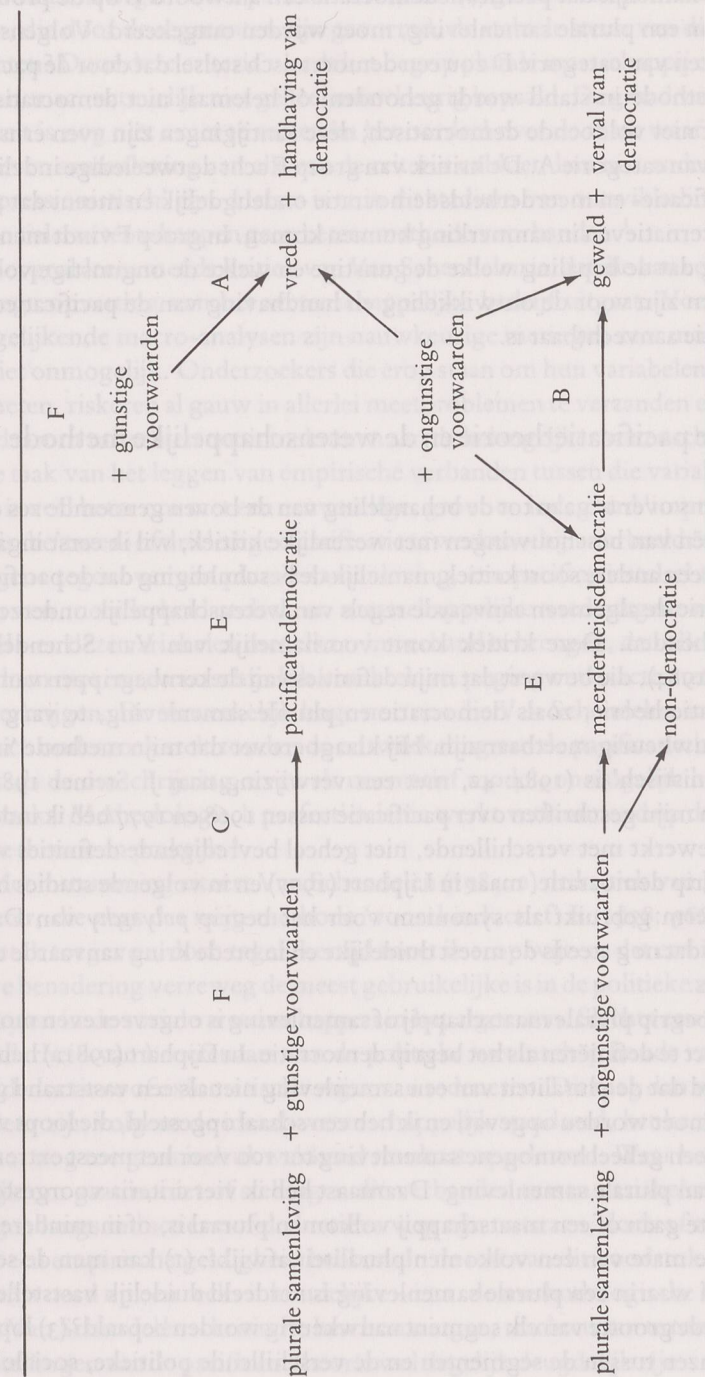
structief gebruik heeft gemaakt van de pacificatieleer als analytisch instrument of als normatief model, en niet alleen voor studies over de duidelijkste voorbeelden van een pacificatiedemocratie, zoals België, Cyprus, Libanon, Maleisië, Nederland, Oostenrijk en Zwitserland¹, maar ook in beschouwingen over meer dan twintig andere landen in verschillende delen van de wereld: Canada, Chili, Columbia, Fiji-eilanden, Joegoslavië, Gabon, Gambia, Guyana, Indonesië, Israël, Italië, Ivoorkust, Joegoslavië, Kenia, Liechtenstein, Nigeria, Portugal, Sovjetunie, Spanje, Sri Lanka, Soedan, Suriname, Tanzania, Uruguay en Venezuela.² Daarnaast is het pacificatiemodel toegepast op de supranationale Europese Gemeenschap (Lindberg 1974) en op de subnationale politieke stelsels van Manitoba (Staples 1974), New Brunswick (Aunger 1981) en Noord-Ierland (Aunger 1981; Birrell 1981; Schmitt 1977).

Mijn betoog is opgezet aan de hand van de belangrijkste stellingen van de pacificatietheorie en zes categorieën van kritiek. Figuur 1 geeft een schematische voorstelling.

De pijlen in figuur 1 geven de waarschijnlijk causale betrekkingen weer. Bij voorbeeld: het is waarschijnlijk dat een pacificatiedemocratie onder gunstige voorwaarden de maatschappelijke vrede in stand zal houden en democratisch zal blijven. Voorbeelden van gunstige voorwaarden zijn: alle segmenten zijn minderheden; dreigingen van buitenaf versterken de eenheid binnen een land; er heerst een grote mate van sociaal-economische gelijkheid tussen de segmenten; er is binnen de elite een sterke traditie van verdraagzaamheid. Indien de voorwaarden ongunstig zijn, kan het systeem er desondanks in slagen om de vrede en de democratie te handhaven, doch het kan ook het tegengestelde effect sorteren, van geweld tussen de segmenten onderling en een ineenstorting van het democratische bestel – hetzij direct, hetzij na een zekere periode van een regime op basis van meerderheidsstelsel. Een meerderheidsdemocratie zal echter waarschijnlijk tot geweld voeren en tot de ineenstorting van de democratie. Links in het schema zien we dat een plurale samenleving onder gunstige omstandigheden waarschijnlijk tot een pacificatiedemocratie zal leiden. Indien de voorwaarden ongunstig zijn, zal een meerderheidsdemocratie, of helemaal geen democratie het meest waarschijnlijke gevolg zijn.

Van de zes categorieën van kritiek op de pacificatietheorie (A-F in figuur 1), komt groep A met de meest fundamentele kritiek. Daar betwisten de stelling dat een pacificatiedemocratie tot vrede en een duurzame democratie zal leiden. Omgekeerd wordt bij categorie B het veronderstelde verband in twijfel getrokken, tussen een meerderheidsstelsel enerzijds, en geweld en verval van de democratie anderzijds. De critici van groep C menen dat het causale verband dat door de pijlen in de figuur wordt aange-

Figuur 1: Schematische voorstelling van de voornaamste voorstellen van de pacificatietheorie en zes categorieën van kritiek (A-F)

geven, namelijk dat pacificatiedemocratie een antwoord is op de problemen van een plurale samenleving, moet worden omgekeerd. Volgens de bezwaren van categorie D zou een democratisch stelsel dat door de pacificatiemethode in stand wordt gehouden, óf helemaal niet democratisch zijn, óf niet voldoende democratisch; deze aantijgingen zijn even ernstig als die van categorie A. De kritiek van groep E acht de tweeledige indeling in pacificatie- en meerderheidsdemocratie ondeugdelijk en meent dat andere alternatieven in aanmerking kunnen komen. In groep F vindt men de stelling dat de bepaling welke de gunstige en welke de ongunstige voorwaarden zijn voor de ontwikkeling en handhaving van de pacificatiedemocratie aanvechtbaar is.

De pacificatietheorie en de wetenschappelijke methode

Alvorens over te gaan tot de behandeling van de boven genoemde zes categorieën van beschouwingen met wezenlijke kritiek, wil ik eerst ingaan op nog een andere soort kritiek, namelijk de beschuldiging dat de pacificatietheorie de algemeen aanvaarde regels van wetenschappelijk onderzoek zou schenden. Deze kritiek komt voornamelijk van Van Schendelen (1983, 1984), die beweert dat mijn definities van de kernbegrippen van de pacificatietheorie, zoals democratie en plurale samenleving, te vaag en niet nauwkeurig meetbaar zijn. Hij klaagt erover dat mijn methode 'impressionistisch' is (1984: 42, met een verwijzing naar J. Steiner 1981a: 346). In mijn geschriften over pacificatie tussen 1968 en 1977 heb ik inderdaad gewerkt met verschillende, niet geheel bevredigende definities van het begrip democratie, maar in Lijphart (1977) en in volgende studies heb ik de term gebruikt als synoniem voor het begrip *polyarchy* van Dahl (1971), dat nog steeds de meest duidelijke en in brede kring aanvaarde definitie is.

Het begrip plurale maatschappij of samenleving is ongeveer even moeilijk exact te definiëren als het begrip democratie. In Lijphart (1981a) heb ik betoogd dat de pluraliteit van een samenleving niet als een vaststaand gegeven moet worden opgevat, en ik heb een schaal opgesteld, die loopt van 0 voor een geheel homogene samenleving tot 100 voor het meest extreme geval van plurale samenleving. Daarnaast heb ik vier criteria voorgesteld om na te gaan of een maatschappij volkomen pluraal is, of in mindere of sterkere mate van een volkomen pluraliteit afwijkt: (1) kan men de segmenten waarin een plurale samenleving is verdeeld duidelijk vaststellen? (2) kan de grootte van elk segment nauwkeurig worden bepaald? (3) lopen de grenzen tussen de segmenten en de verschillende politieke, sociale en

economische organisaties parallel aan elkaar? (4) genieten de politieke partijen, die door de segmenten zijn gevormd, de stabiele steun van die segmenten? Door deze criteria wordt het begrip plurale maatschappij duidelijker, maar natuurlijk niet geheel nauwkeurig bepaald. De graad van pluraliteit is nog niet exact te meten en het oordeel over de mate waarin een gegeven samenleving aan elk van de criteria voldoet, kan niet anders dan 'impressionistisch' zijn. Helaas is er in dit stadium van ontwikkeling van de sociale wetenschappen geen betere methode voorhanden.³

Het probleem met de kritiek van Van Schendelen is, dat die van een veel te enge opvatting van het wetenschappelijke bedrijf uitgaat. Vooral in vergelijkende macro-analysen zijn nauwkeurige metingen zeer moeilijk, zoniet onmogelijk. Onderzoekers die erop staan om hun variabelen exact te meten, riskeren al gauw in allerlei meetproblemen te verzanden en zullen daarom misschien nooit toekomen aan de belangrijker wetenschappelijke taak van het leggen van empirische verbanden tussen die variabelen. Het is veel beter om met een eenvoudige, grove en inderdaad 'impressionistische' twee- of driedelige classificatie te werken – bij voorbeeld een homogene tegenover een plurale samenleving, een pacificatiestelsel tegenover een meerderheidsstelsel, en maatschappelijke vrede tegenover geweld – en deze variabelen met elkaar in verband te brengen, dan alle tijd te verdoen met een, waarschijnlijk vruchteloze, poging om exacte metingen te verkrijgen. De onwettelijk hoge normen die Van Schendelen aan empirisch onderzoek stelt zouden de ontwikkeling van de pacificatietheorie, evenals de omschrijving ervan als normatief model, onmogelijk hebben gemaakt. Methodologisch perfectionisme werkt verlamdend op de politieke theorie en praktijk.⁴

Met instemming citeert Van Schendelen (1984: 2) de kritiek van Lee E. Dutter, die zegt dat mijn methode 'vooral inductief' is (1978: 566). Dit moet ik toegeven, doch tegelijkertijd moet ik erop wijzen, dat een inductieve benadering verreweg de meest gebruikelijke is in de politieke wetenschap en in de sociale wetenschappen in het algemeen. Slechts een kleine minderheid van beoefenaars van de politieke wetenschap houdt vast aan een deductieve of axiomatische wijze van redeneren. Dit mag dan wel superieur zijn volgens de ideaal-wetenschappelijk standaard, het heeft echter tot nog toe geen indrukwekkend resultaat opgeleverd. Waar het werkelijk om gaat is, niet of stellingen die verbanden tussen variabelen vastleggen langs inductieve of deductieve weg zijn ontstaan, doch of zij al of niet een empirische geldigheid hebben. In de rest van dit hoofdstuk zal ik, in antwoord op een reeks inhoudelijke – i. t. t. de methodologische kritiek van Van Schendelen – kritische beschouwingen, trachten aan te tonen dat de stellingen van de pacificatietheorie wel degelijk deugdelijk zijn.

Tussen haakjes zij hier nog vermeld, dat de belangrijkste stelling van de pacificatietheorie, namelijk het verband tussen pacificatiedemocratie en vrede tussen de segmenten, tot stand kwam langs deductieve weg in de axiomatisch-rationele studie van Ronald Rogowski (1974), al gebruikte Rogowski een terminologie die enigszins verschilt van de mijne. Via een deductieve redenering komt hij tot de mening dat plurale samenlevingen, 'die erin zijn geslaagd om coëxistentie te bereiken, een zuiver meerderheidsstelsel vervangen hebben door 'neutrale' of volgens evenredigheid gewogen procedures voor wetgeving en bestuur' (p. 106). Omgekeerd verwacht hij dat samenlevingen 'die dergelijke middelen ontberen of hebben verworpen, er niet in zullen slagen om coëxistentie tot stand te brengen' (ibid.).

Kritische beschouwing A

De kritiek in categorie A van figuur 1, waarbij de stelling wordt betwist dat een pacificatiestelsel waarschijnlijk tot een duurzame vrede en democratie in plurale samenlevingen zal voeren, treft men in verschillende vormen aan. De belangrijkste kritiek richt zich op de zeven duidelijkste voorbeelden van pacificatiedemocratie. De critici stellen dat in een of meer gevallen, hetzij van een zuiver pacificatiestelsel geen sprake is, of dat men er niet in is geslaagd om de vrede en de democratie daar te handhaven. Twee daaraan verwante stellingen luiden dat in die gevallen, waar vrede en democratie duidelijk aanwezig zijn, het verband toevallig is of dat de causaliteit dient te worden omgekeerd. De overige kritiek wijst vooral op de problemen waar men bij een pacificatiestelsel op stuit waardoor, naar men beweert, het stelsel niet veel kans van slagen heeft.

Kan een pacificatiesysteem tot maatschappelijke vrede voeren en de democratie handhaven? – Men is het er algemeen over eens dat van de zeven schoolvoorbeelden van pacificatiedemocratie, Cyprus een mislukking is geworden, omdat pogingen tussen 1960 en 1963 om in dat land een pacificatiestelsel in te stellen, op een burgeroorlog zijn uitgelopen (Lijphart 1977: 158-161). Het falen van een pacificatiestelsel is op zich een voldoende voorwaarde om de hypothese te weerleggen, dat een pacificatiestelsel noodzakelijkerwijs vrede en democratie tot gevolg heeft, maar een dergelijke claim heb ik nooit voor mijn rekening genomen. Het enige dat ik stel is, dat een pacificatiedemocratie een goede kans van slagen maakt in een plurale maatschappij en zeker een veel betere kans dan een meerderheidsstelsel. De zes andere voorbeelden vallen onder de pacificatiestelsels die de

vrede en de democratie gedurende lange tijden hebben kunnen handhaven, te weten: België sinds het einde van de eerste wereldoorlog en, waar het de linguïstisch-etnische verschillen betreft, sinds 1970; Nederland van 1917-1967; Oostenrijk van 1945-1966; Zwitserland sinds 1943; Libanon van 1943-1975; en Maleisië sinds 1955, ondanks een tijdelijk verval van de democratie aldaar in 1969.⁵

Zwitserland en Libanon zijn een geliefd doelwit voor aanvallen van die critici, die hebben geprobeerd in een of meer van de gevallen aan te tonen, hetzij dat niet werkelijk sprake was van een pacificatiestelsel, hetzij dat het niet gelukt is de vrede en de democratie te bewaren. De bewering dat Zwitserland geen pacificatiedemocratie zou zijn is strijdig met mijn stelling, dat Zwitserland een even 'volledige pacificatiedemocratie' is als Oostenrijk, en dat dit zelfs nog meer het geval is dan met België en Nederland, waar het de *power-sharing* in de regering betreft (Lijphart 1977: 104). Hoe kan Brian Barry volhouden dat het Zwitserse voorbeeld 'in geen enkel opzicht past' in het pacificatiemodel (1975: 486)? Hij stelt dat de zeven leden tellende federale regering, de *Bundesrat*, niet samengesteld is uit 'partij-oligarchen, die concordaten sluiten die bindend zijn voor hun volgelingen' (p. 482). Partij-oligarchen zijn inderdaad moeilijk te vinden in Zwitserland, want het partijstelsel is gedecentraliseerd. Waar het om gaat is, dat de *Bundesrat* een grote coalitie is van alle vier grootste partijen én dat bovendien de confessionele en linguïstische segmenten van Zwitserland daarin nauwgezet vertegenwoordigd zijn.

Jürg Steiner en Jeffrey Obler zijn over de gehele linie veel gematigder in hun oordeel. Zij zeggen alleen dat 'het Zwitserse proces van besluitvorming zowel elementen van pacificatie als andere elementen bevat' (1977: 328-29), en zij zien het als een afwijking van het pacificatiestelsel dat 'verschil van mening tussen Zwitserse politieke leiders niet ongewoon is' en dat dit voor het publiek vrij zichtbaar het geval is. Doch pacificatie houdt niet in dat er geen geschilpunten mogen bestaan, of dat die geheim zouden moeten blijven. Meningsverschillen zijn onvermijdelijk in een plurale samenleving; de belangrijkste eigenschap van een pacificatiestelsel is, dat conflicten gewoonlijk worden opgelost door middel van compromissen. En dat gebeurt in Zwitserland heel duidelijk.

Steiner en Obler stellen dat de Zwitserse procedure voor het initiatief en het referendum 'de aard van de pacificatiebeginselen in het besluitvormingsproces ondermijnen, [omdat] het kenmerk van het referendum is, dat het de meerderheid de gelegenheid geeft om de beslissing aan de minderheid op te leggen [en omdat het] een besluitvorming [is] door de massa en niet door de elite' (1977: 328-29). Zij voegen er echter direct aan toe, dat het gebruik van het referendum kan dienen als een soort compromis, in

geval er geen werkelijke overeenstemming door de partijen kan worden bereikt: 'Indien er geen oplossing is te vinden in de *Bundesrat* of in het parlement, dan wordt het geschil dikwijls beslecht door een referendum' (ibid.). Belangrijker nog is, dat kleine minderheden het initiatiefrecht en het referendum kunnen gebruiken om beslissingen van het parlement aan te vechten. Zelfs als een dergelijke poging zou mislukken, dan wordt de meerderheid gedwongen om de kosten van de campagne voor het referendum te dragen. Het recht van initiatief en het referendum kunnen dus gelden als een recht van veto voor minderheden. Dit potentiële vetorecht versterkt op zijn beurt de *power-sharing*, zoals Lehner kernachtig opmerkt: 'Elke coalitie met een voorspelbare en zekere kans om te winnen moet alle partijen en organisaties bevatten, die in staat zijn om met succes een referendum te laten houden' (1984: 30). In andere woorden: de Zwitserse directe democratie vormt een integraal deel van het pacificatiestelsel (Mironesco 1982: 82; Forsyth 1984: 14). Dit voorbeeld is eens te meer een bewijs voor wat in eerdere hoofdstukken is betoogd, namelijk dat een recht van veto voor minderheden geen instrument is om de besluitvorming te belemmeren, doch veeleer een sterke prikkel om tot algemeen aanvaarde compromissen te komen.

Ondanks de boude bewering van Barry dat Zwitserland 'in geen enkel opzicht' voldoet aan de voorwaarden van een pacificatiestelsel, wordt noch door hem, noch door andere critici ontkend dat de verdeling van Zwitserland in vrijwel homogene kantonen (vooral wat betreft de taal) en de uitgebreide toepassing van de evenredigheidsregel, beide duidelijke kenmerken zijn van het pacificatiesysteem. Twee geleerden die een studie aan Zwitserland hebben gewijd en zelf geen aanhangers van de pacificatietheorie zijn, erkennen zelfs expliciet het belang van deze pacificatiekenmerken. Harold E. Glass meent dat een federaal stelsel en een decentralisatie van de macht 'een integraal deel van de Zwitserse praktijk van minderhedenaccommodatie is' (1977: 39). Christopher J. Hughes, die ertegen waarschuwt om conclusies te trekken uit het voorbeeld van Zwitserland, doet een uitspraak van nog bredere strekking: evenredige vertegenwoordiging heeft zowel op nationaal als op kantonaal niveau een 'opmerkelijk, kalmerend effect (gehad) op de politieke strijd' (1978: 303). Het eindoordeel van Glass luidt: 'compromis is op de meeste gebieden van de Zwitserse politiek tot een instelling geworden' (1978: 362). Het is duidelijk dat Zwitserland zowel een pacificatiestelsel heeft en er tegelijk opvallend goed in slaagt de vrede en de democratie te bewaren.

Het geval van Libanon is ingewikkelder. Meer dan dertig jaar was daar een duidelijk pacificatiebestel, maar de burgeroorlog die in 1975 begon, en de instorting van de pacificatiedemocratie die daarop volgde, lijken er

een bewijs voor dat het pacificatiebeginsel in Libanon gefaald heeft. Deze interpretatie is echter volstrekt onjuist. Hanf geeft de juiste gang van zaken beknopt weer: 'Wat er sedert 1975 is gebeurd (...) was niet een verval van het pacificatiestelsel als gevolg van interne spanningen, doch een gewoon internationaal conflict, veroorzaakt door de inmenging van eerst de Palestijnen, en vervolgens de Syriërs – en natuurlijk, meer recentelijk, door de Israëliërs. 'Het was geen Libanese burgeroorlog, doch een inter-Arabisch en een Arabisch-Israëliërs oorlog op Libanees grondgebied' (1979). De Libanese diplomaat Ghassan Tuéni, lid van de kleine Grieks-Orthodoxe minderheid, drukt het nog sterker uit.

Libanon was de gijzelaar van de oorlogen en revoluties van alle anderen (...). De grootste onrechtvaardigheid die de Libanezen is aangedaan, nog afgezien van de menselijke, psychologische en politieke offers, was dat men de afgelopen oorlogen met cliché's als confrontaties tussen moslims en christenen of linksen tegen rechtsen heeft afgedaan. Waar wij in werkelijkheid getuigen van zijn geweest, waren externe conflicten die op interne verschillen werden geprojecteerd' (1982: 86; zie ook Bunham 1980: 86; Dekmejian 1978; Harik 1984; Shaw 1978).

Dit betekent niet dat de pacificatiedemocratie van Libanon geen blaam treft. Er waren een aantal zwakke plekken; daar was vooral de vaste verhouding van 6:5 voor de parlementsverkiezingen, waardoor de christelijke secten de meerderheid van de zetels in het parlement bleven behouden, ondanks het feit dat de moslims langzamerhand de meerderheid vormden van de bevolking (Lijphart 1977: 149-150). Doch om nu het pacificatiebeginsel helemaal te laten varen (Ignatius 1983: 1141; Hudson 1976), biedt ook geen bevredigend antwoord. Wanneer men de mogelijke oplossingen voor het Libanese conflict onderzoekt, dan komt men tot de onweerlegbare conclusie dat er eenvoudigweg geen ander alternatief voor de pacificatiemethode bestaat. Koury (1976: 57-76) analyseert vijf concrete voorstellen en verwerpt er twee van, namelijk een meerderheidsstelsel, omdat dit ongeschikt is voor een land als Libanon, en een deling in een christelijke en een moslimstaat, omdat dit een onnodig drastische oplossing zou zijn. De overige plannen die Koury als werkelijke mogelijkheden overweegt zijn varianten op een pacificatiedemocratie. De leer die men uit het geval van Libanon kan trekken is, dat het pacificatiestelsel bijgesteld en verbeterd dient te worden, en niet dat het moet worden vervangen.

Nog belangrijker is wellicht, dat eenzelfde conclusie ook Cyprus geldt, waarvan men moet toegeven, zoals reeds werd opgemerkt, dat het als pacificatiestelsel een mislukking was. Het pacificatie-experiment dat in 1960 was begonnen, kwam ten einde door de burgeroorlog in 1963 en leek voorgoed opgegeven, toen een Turkse inval plaatsvond in 1974, met als

gevolg een de facto-deling van het eiland in een zuidelijke Grieks-Cypriotische staat en een noordelijke Turks-Cypriotische staat. Toch ziet men dat de voorstellen die de secretaris-generaal van de Verenigde Naties, Javier Pérez de Cuéllar voor een verenigd Cyprus onder een enkel centraal gezag heeft gedaan, op pacificatieprincipes berusten. De eenheidsstaat zou een 'federale republiek (zijn), met een ruime autonomie voor de twee etnischbepaalde gemeenschappen' (M. Howe 1985). De federale regering zou uit een Grieks-Cypriotische president bestaan, een Turks-Cypriotische vice-president en een kabinet van tien leden, waarvan zeven Grieks- en drie Turks-Cypriotische ministers. Er zou een parlement van twee kamers komen: een senaat waarin de twee etnische groepen gelijkelijk vertegenwoordigd zijn en een lagerhuis waarin de leden in een verhouding van 7:3 ten gunste van de Griekse meerderheid zitting hebben' (ibid.). De leiders van beide partijen waren niet in staat om over deze voorstellen tot overeenstemming te komen, toen zij in januari 1985 in de Verenigde Naties bijeenkwamen, alhoewel er is gezegd dat zij een compromis dicht genaderd waren. Alweer luidt hier niet de conclusie, dat de pacificatiemethode altijd aanvaard zal worden en met succes zal werken, doch dat deze methode de enige oplossing is die nog kans heeft om als compromis bevredigend te werken.⁶

De kwestie van causaliteit – Een andere kritiek op de pacificatieleer erkent dat de landen die als ondersteuning van de pacificatietheorie gelden, zowel het pacificatiebeginsel kennen, als door vrede en democratie gekenmerkt worden, doch meent dat hoewel deze factoren kunnen samengaan in een plurale samenleving, de eerste niet de oorzaak hoeft te zijn van de laatste. Deze redenering treft men vooral aan bij de gevallen van Zwitserland en Oostenrijk. Steiner en Obler (1977: 337) en Barry (1975a: 493-495) stellen dat het bewaren van de vrede en democratie in Zwitserland en Oostenrijk waarschijnlijk kan worden toegeschreven aan het hoge welvaartspeil na de tweede wereldoorlog. De moeilijkheid met deze stelling is, dat zij in absolute tegenstelling staat tot de voorbeelden van België en Canada, waar de etnisch-linguïstische spanningen stegen, terwijl het economisch welzijn toenam. Algemeen kan men zeggen dat de verhoging van de levensstandaard in West-Europa gepaard is gegaan met een intensivering, in plaats van een vermindering van etnische conflicten (Lijphart 1977b).

Een tweede mogelijke factor waarmee Steiner en Obler het succes van Zwitserland verklaren is, dat daar 'de drie belangrijkste talen ongeveer eenzelfde internationaal prestige genieten' (1977: 337). Het feit dat er niet sprake is van een dergelijke gelijkheid in België, zou volgens deze opvatting mogelijk een factor kunnen zijn in de taalstrijd in dat land. Maar de-

zelfde spanningen treden op in Canada tussen twee groepen die wel belangrijke wereldtalen spreken.

Ten derde is in Zwitserland 'de last die weegt op het centrale bewind niet zeer zwaar. Door de federale structuur worden veel netelige kwesties in de eerste plaats op kantonaal, of zelfs op plaatselijk niveau aangepakt. De neutraliteit maakt ook dat er veel minder problemen zijn te behandelen in de centrale politieke arena' (Steiner en Obler 1977: 337-338). Deze opmerkingen zijn terecht, maar zij zijn niet in strijd met de pacificatietheorie; autonomie en decentralisatie op territoriale of niet-territoriale basis zijn integrale kenmerken van pacificatiestelsels, en neutraliteit, of een weinig actieve buitenlandse politiek wordt algemeen erkend als gunstig te werken op een pacificatiedemocratie.

In hun eindanalyse erkennen Steiner en Obler dat deze 'andere mogelijke verklaringen' de 'besluitvorming volgens pacificatiemethode als verklarende factor niet uitsluiten' (1977: 338). Veel sterker gezegd: aangezien de alternatieve verklaringen een zorgvuldige vergelijkende kritiek niet kunnen doorstaan, en evenmin de pacificatietheorie tegenspreken, is de enige plausible verklaring die overblijft, dat pacificatiedemocratie de oorzaak is en de handhaving van vrede en democratie het gevolg.

De aanval op dit causale verband die logischerwijs rest is dat de richting van de causaliteit moet worden omgekeerd, dus dat vrede en democratie de oorzaak zijn, in plaats van het gevolg van pacificatiedemocratie. Alhoewel dit een hoogst onwaarschijnlijke hypothese is, is deze kennelijk naar voren gebracht (in zeer voorzichtige bewoording) door G.R. Boynton en W.H. Kwon (1978) en met veel groter aplomb herhaald door andere critici (Van Schendelen 1983: 19 en 1984: 42-43; A.J. Venter 1980b: 130-331 en 1983: 281-282).

Boynton en Kwon geven een driedelige verdediging van deze hypothese. In hun logisch-deductieve analyse onderscheiden zij (1) besluitvorming volgens de pacificatiestructuur, (2) 'accommodatie', gedefinieerd als een samenbrengen van politieke standpunten en (3) democratische stabiliteit. De definitie van de term 'accommodatie' levert moeilijkheden op: bij een geslaagde pacificatie is het helemaal niet nodig, en zelfs niet waarschijnlijk dat politieke verschillen zo veel mogelijk wegvallen; wat wel is vereist is, dat de vertegenwoordigers van de segmenten bereid zijn compromissen te sluiten, terwijl zij aan hun oorspronkelijke standpunten kunnen vasthouden. Boynton en Kwon beweren in hun eigen terminologie dat 'pacificatiedemocratie geen accommodatie en de daaruit voortvloeiende democratische stabiliteit waarborgt' (1978: 21; cursivering A.L.). Zoals ik boven heb opgemerkt, heb ik een dergelijke waarborg nooit absoluut gesteld, doch heb ik het verband altijd in termen van waarschijnlijkheid naar voren gebracht.

Boynton en Kwon betogen vervolgens dat stabiliteit pas werkelijk kan worden gewaarborgd wanneer de leiders van de segmenten 'bereid [zijn] hun eigen meningen minder te laten meetellen' (1978: 24-25), dus als zij bereid zijn tot compromissen. Met andere woorden, pacificatiedemocratie plus de bereidheid van de elite om compromissen te sluiten zal stabiliteit opleveren. Hoewel deze redenering de kwestie van de aanvaarding van elitebesluiten door de non-elite over het hoofd ziet, is dit geen opzienbare hypothese, die bovendien mijn eigen standpunt dicht benadert⁷.

De structuur van de pacificatiedemocratie brengt met zich dat men eerder tot compromissen geneigd is, doch het is geen garantie. Indien de vertegenwoordigers van de segmenten absoluut weigeren om compromissen aan te gaan, is de pacificatiedemocratie welhaast tot mislukken gedoemd. Toch zullen juist vertegenwoordigers die zich van dit feit bewust zijn, dit als een sterke aansporing ervaren om zich voor compromissen meer open te stellen.

Ten slotte belanden we bij de zogenaamde stelling dat de causaliteit zou moeten worden omgekeerd. Het laatste punt van Boynton en Kwon luidt, dat 'een stabiel politiek systeem een noodzakelijke en voldoende voorwaarde is voor accommodatie' (1978: 21, 25). Deze voorwaarde berust op een definitietruc. Een stabiel systeem wordt gedefinieerd als 'een [systeem] dat in staat is eigen problemen op te lossen'; zoals wij zagen is accommodatie gedefinieerd als een samenbrengen van politieke standpunten, en *geen* synoniem voor pacificatiedemocratie. Het ligt voor de hand dat als alle problemen zijn opgelost, er niets overblijft om over van mening te verschillen. Het probleem waar het om draait is dat beide termen, en vooral het begrip stabiliteit, te eng gedefinieerd zijn. Ik geef toe dat ik in enkele van mijn eerdere geschriften dezelfde definitie van stabiliteit heb gebruikt, maar ik ben tot de conclusie gekomen dat het beter is om dit verwarrende begrip geheel te vermijden en de laatste afhankelijke variabele in de reeks van stellingen te definiëren als de handhaving van de vrede en de democratie.

Onnodige verklaringen – De overige kritiek in categorie A wijst op de problemen die in een pacificatiedemocratie kunnen ontstaan en die een mislukking kunnen veroorzaken. Over het geheel genomen zijn dit volkomen redelijke en plausibele argumenten, maar er staan minstens even plausibele argumenten en ook empirische bewijzen tegenover. Men tracht hier te verklaren, waarom pacificatiestelsels waarschijnlijk zullen mislukken – iets dat geen uitleg behoeft, omdat het onjuist is.

Het bekendste en meest aangehaalde argument van deze soort is de bewering van Barry (1975a), dat een pacificatiesysteem wel functioneert in

confessioneel en ideologisch verdeelde, maar niet in etnisch verdeelde samenlevingen. Hij meent dat 'de strijd tussen confessionele groepen en ook de klassenstrijd, conflicten zijn tussen organisaties. Een etnisch conflict is een conflict tussen solidaire groepen [die] geen organisatie nodig hebben om een rel of een pogrom te ontketenen, zolang het enigszins mogelijk is om te herkennen wie tot welke groep behoort' (p. 502-503). Bovendien bestaan confessionele en ideologische segmenten als organisaties, waardoor hun leiders eerder in staat zullen zijn om hun volgelingen in bedwang te houden. Barry meent ook dat confessionele en ideologische kwesties eerder in aanmerking komen om langs de weg van de pacificatie opgelost te worden dan etnische kwesties, omdat bij de eerste de vraag is 'hoe de staat geregeerd moet worden' en bij de laatste 'of er wel een staat moet zijn' (ibid.).

Als tegenargument tegen Barry kan men aanvoeren dat etnische segmenten misschien geen organisatie behoeven om als afzonderlijke eenheden te worden herkend, maar dat zij wel steeds dezelfde neiging hebben om zich te organiseren, evenals alle andere segmenten in plurale samenlevingen. En voor alle soorten segmenten geldt dat zij de eenheid van een staat alleen dan zullen betwisten wanneer zij geografisch zijn geconcentreerd. De voornaamste zwakte van Barry's kritiek ligt hierin, dat deze zich uitsluitend richt op de kwestie van beheersing van de segmenten door de elite en daarbij het probleem negeert, hoe men tot een overeenstemming tussen de segmenten onderling kan komen. Confessionele en ideologische verschillen zullen ook eerder *logisch* en niet alleen emotioneel onverenigbaar zijn, en daarom juist minder ontvankelijk voor compromissen dan etnische verschillen. Giuseppe Di Palma stelt dat in een ideologisch verdeelde maatschappij de partijen, die uit segmenten voortkomen, zich vermoedelijk eerder 'extreem en polariserend zullen opstellen en meer moeite zullen hebben om aan de regering mee te werken, dan etnisch gegronde partijen, die 'minder [behept zijn] met een ideologisch tintje, dat ... samenwerking met de regering wel eens zou kunnen belemmeren' (1977: 224). Daarom, concludeert Di Palma, is een pacificatiedemocratie geschikt voor etnisch plurale samenlevingen, doch niet voor ideologisch verdeelde samenlevingen, hetgeen precies tegengesteld is aan de conclusie van Barry. Zoals we later zullen zien komen de marxisten met soortgelijke argumenten.

Een laatste probleem van de kritiek van Barry is dat het dikwijls moeilijk is om een onderscheid te maken tussen confessionele en etnische scheidingslijnen. In Libanon en Noord-Ierland worden de segmenten gewoonlijk als religieuze of sectarische groepen beschreven, maar men kan ze met evenveel recht als etnische gemeenschappen beschouwen. Hanna E. Kas-

sis (1985: 216) gebruikt de term *religious ethnicity* in het geval van Libanon. Zelfs wanneer we de twijfelgevallen buiten beschouwing laten, is het toch duidelijk dat 'Barry's betoog empirische steun ontbeert' (Erkens 1983: 33). Onder de geslaagde pacificatiedemocratieën vindt men zowel etnisch plurale maatschappijen, zoals België, Zwitserland en Maleisië, als landen met zuiver confessionele en ideologische verschillen, zoals Oostenrijk en Nederland.

Omdat etnisch plurale samenlevingen in de Derde Wereld vaker voorkomen dan in westelijke landen, kan Barry's dwaalredenering ook worden gebruikt voor de evenzeer onjuiste mening dat de pacificatiedemocratie een 'westers' model is, oneigen aan en ongeschikt voor niet-westerse samenlevingen. Deze opvatting ligt besloten in de bewering van Sam C. Nolutshungu, dat de idee van pacificatie door 'een groep Westerse geleerden' naar voren is gebracht (1982: 26). Hoewel Lewis de uitdrukking 'consociational' niet bezigt in zijn werk uit 1965 – ik heb die term, die oorspronkelijk door Althusius is bedacht, pas in 1968 doen herleven – is zijn boek ongetwijfeld de eerste moderne verhandeling over de pacificatietheorie. Lewis is een zwarte Westindische econoom en zijn werk uit 1965 gaat over West-Afrika. Een andere vroege bijdrage tot de pacificatieliteratuur was van de Nigeriaanse politicoloog Claude Ake (1967). De voornaamste empirische gevallen van pacificatiedemocratieën zijn onder andere Libanon en Maleisië, niet-westerse landen waar het pacificatiestelsel tot stand is gekomen door de inheemse politieke leiders en geenszins van het westen uit is opgelegd. Bovendien hebben veel niet-westerse leiders er met nadruk op gewezen, dat een meerderheidsstelsel indruist tegen inheemse tradities die via langdurige onderhandelingen tot een consensus zoeken te komen, tradities die nauw aansluiten bij de pacificatiegedachte (Lijphart 1977: 166-168; Smith 1969). Lewis wijst erop dat de democratische procedure in de vorm van pacificatie 'ten grondslag ligt aan de oorspronkelijke regels van de volken van West-Afrika (1965: 167).

Een van de twee belangrijkste marxistische aanvallen op de pacificatieler vertoont veel overeenstemming met Di Palma's constatering, dat een pacificatiestelsel niet geschikt is voor ideologisch verdeelde samenlevingen. (De tweede marxistische kritiek komt later aan de orde, bij de behandeling van de kritiek van het type C.) Pacificatiedemocratie zou misschien min of meer 'oppervlakkige' verschillen, zoals etnische en culturele scheidingen overbruggen, maar volgens Graziano leveren 'diepere structurele kloven (...) vooral de klassenstrijd' een veel zwaardere opgave (1980: 349). Nolutshungu en Southall zeggen in praktisch identieke bewoording, dat de pacificatietheorie 'zwijgt over de klassenstrijd en over economische ongelijkheid in het algemeen' (Nolutshungu 1982: 26-27; zie ook

Southall 1983: 99). Deze beschuldiging is slechts ten dele juist. Zoals wij nog zullen zien, is een van de gunstige voorwaarden voor een pacificatiedemocratie, dat de segmenten in sociaal-economisch opzicht min of meer aan elkaar gelijk zijn, hetgeen lang niet altijd het geval is. In dit opzicht neemt de pacificatietheorie de economische ongelijkheid wel degelijk in aanmerking.

Hoewel de pacificatietheorie wel enigszins met klassenscheidingen rekening houdt, houdt zij zich toch vooral bezig met de verhoudingen tussen de segmenten van de plurale samenleving. De scheidslijnen tussen die segmenten vallen gewoonlijk niet samen met die tussen de klassen. Er zit dus iets in de stelling dat, wanneer etnische of religieuze segmenten de meest naar voren tredende collectieve krachten in een plurale samenleving vormen, de klassenbelangen minder kans krijgen zich te profileren en behartigd te worden. Het komt echter wel voor dat segmenten, althans ten dele, worden bepaald door sociaal-economische scheidslijnen; de socialistische segmenten van Oostenrijk, België en Nederland zijn de duidelijkste voorbeelden hiervan. Nog belangrijker is het, dat de leiders van die segmenten, die dwars op de klassenscheidslijnen staan, aan *al* hun volgelingen gehoor moeten geven, met als gevolg dat zij de sociaal-economische problemen niet kunnen negeren.

Empirische bewijzen tonen duidelijk aan dat landen met een pacificatiestelsel, zoals Oostenrijk, België en Zwitserland het niet slechter hebben gedaan dan hun Europese burens, die geen pacificatie toepassen, wanneer men kijkt naar de oplossing van de sociaal-economische problemen en de vermindering van ongelijkheid van levensstandaard; en eveneens blijkt dat onopgeloste klassenkwesties nooit een ernstige bedreiging geweest zijn voor maatschappelijke vrede en democratie. Men kan daarom moeilijk begrip hebben voor Zolbergs vonnis, wanneer hij zegt dat 'het niet alleen misleidend van het standpunt van politieke wetenschap uit (is), maar wreed van het standpunt van de betrokkenen uit, om een pacificatiestelsel voor te schrijven als een recept voor het beheersen van conflicten in maatschappijen waar etnische spanningen in onrechtvaardigheid zijn geworteld' (1977: 142). En speciaal met betrekking tot Zuid-Afrika is het evenzeer ongerechtvaardigd om te beweren, zoals Frankel doet, dat pacificatieplannen 'de macht en de rijkdom daar laten, waar zij altijd waren, dus in blanke handen' (1980: 490). De pacificatiedemocratie in Zuid-Afrika zal een deling van de politieke macht op basis van gelijkheid betekenen, met daarnaast een substantiële reductie van de gapende sociaal-economische kloof.

Een ander type kritiek legt de nadruk op de gevaren van immobilisme en verlamming waarvoor een pacificatiedemocratie volgens sommigen in

het bijzonder vatbaar zou zijn. Alle vier de grondbeginselen van de pacificatieleer kunnen tot een zekere mate van traagheid en gebrek aan efficiency voeren, doch men dient dit niet te overdrijven, zoals sommige critici hebben gedaan (Hudson 1976: 113; Kriek 1976: 85; Van den Berghe 1981a: 189; A.J. Venter 1983: 284-285). Deze critici zien de noodzaak van een perspectief voor de lange termijn over het hoofd, evenals het feit dat de pacificatie ook een aantal eigenschappen heeft, die juist tot meer in plaats van minder besluitvaardigheid en doelmatigheid bijdragen (Lijphart 1977: 50-52).

De norm van evenredigheid (naast individuele verdienste) bij de benoeming van ambtenaren zou een gebrek aan administratieve efficiency tot gevolg kunnen hebben. De autonomie voor de segmenten zou een toename van het aantal overheidsinstellingen noodzakelijk kunnen maken, evenals de instelling van meer van dezelfde diensten, bij voorbeeld scholen voor de afzonderlijke segmenten. Het een zowel als het ander brengt meer kosten met zich mee.⁸ Doch de geringe toename van administratieve inefficiency en kosten is een betrekkelijk klein probleem; zij vormen geen levensgevaar voor het systeem. Potentieel ernstiger is het gevaar, dat *power-sharing* in de regering en het vetorecht voor minderheden verlamvend kunnen werken op de besluitvorming. Een meerderheidsstelsel lijkt veel besluitvaardiger en effectiever. Maar efficiency op de korte termijn voert onherroepelijk tot tegenstand en frustratie aan de kant van de verliezende segmenten en daarom tot spanningen en instabiliteit op de lange duur. Evenredigheid en autonomie bevatten trouwens belangrijke elementen die de besluitvaardigheid ten goede kunnen komen. Evenredigheid is een uiterst waardevolle manier van tijdsbesparing bij de toekenning van openbare gelden en bij benoemingen.⁹ Door de autonomie wordt de totale last van de besluitvorming verdeeld over de verschillende publieke en semipublieke lichamen, waardoor de last op elk van deze wordt verlicht.

De beschuldiging van immobilisme kan men het best weerleggen door empirische bewijzen. In landen waar pacificatie is toegepast zoals België, Nederland, Oostenrijk en Zwitserland, is het bestuur over het geheel genomen niet minder daadkrachtig en verloopt het evenmin stroever dan in landen met een meerderheidsstelsel zoals Groot-Brittannië of enig andere Westeuropese democratie. Slechts de abstracte logica van het denken binnen het kader van een meerderheidsstelsel roept die dreiging van een onvermijdelijke verlamming op, die voort zou vloeien uit het vetorecht en *power-sharing*. De praktijk van de pacificatiedemocratie toont aan, dat deze angsten grotendeels ongegrond zijn.

De laatste critici die onder categorie A vallen, betwijfelen of de leiders in

een pacificatiedemocratie de samenwerking tussen de segmenten onderling en tegelijk de steun van hun segmenten kunnen behouden. Adam is van oordeel dat de pacificatiemethode 'situaties [over het hoofd ziet] waarin leidende groepen geen belang hebben bij het bijsturen van conflicten, doch bij het bestendigen van die conflicten' (1983: 19) en Cynthia H. Enloe merkt op dat pacificatiedemocratie ten gronde kan gaan als gevolg van 'een vervreemding van de gewone man van zijn eigen gevestigde elite in elke gemeenschap' (1977: 152). Deze opmerkingen zijn in de grond terecht, doch zij weerspreken de pacificatietheorie niet. De theorie pretendeert niet dat de pacificatiemethode altijd een oplossing zal bieden. Als die oplossingen falen is dat omdat de leiders van de segmenten niet in staat, of niet bereid zijn tot de uiterst moeilijke taak van het handhaven van het evenwicht zowel tussen de segmenten onderling als binnen die segmenten. De stelling dat het gedrag van de elite gewoonlijk concurrerend is (Field en Higley 1980; Burton 1984: 54-57)¹⁰, is wellicht juist in zijn algemeenheid. Het is gemakkelijker steun te krijgen van de massa zonder dat men compromissen hoeft trachten te sluiten en wanneer men de oppositie als een dreiging kan afschilderen; dit vormt een extra prikkel tot concurrerend gedrag. Van dit perspectief uit gezien is een coöperatief gedrag van leiders van de segmenten een uitzondering, maar het wordt toch aangemoedigd doordat men zich ervan bewust is dat het algemeen belang, en ook het belang van de leiders zelf, er op de lange duur bij is gebaat. In gunstige gevallen wordt dit gedrag geschraagd door tradities van pacificatie en een grondwet, waarin pacificatieregels formeel zijn vastgelegd.

Kritische beschouwing B: het stelsel van enkelvoudige meerderheid leidt niet tot geweld en het falen van de democratie

Bij de tweede belangrijke categorie van kritiek (type B in figuur 1) wordt de stelling betwist dat een stelsel van meerderheidsdemocratie in een plurale samenleving vaak tot geweld en instorting van de democratie leidt. Er zij op gewezen dat de pacificatietheorie niet beweert dat een stelsel van meerderheidsdemocratie *nooit* kan werken in een plurale maatschappij. Plurale samenlevingen vertonen verschillende graden van pluraliteit en het meerderheidsprincipe zou een redelijke kans kunnen maken in een gematigd pluraal land, ofschoon het vrijwel gedoemd is tot falen in een extreem pluraal land. Maar volgens de pacificatietheorie is de waarschijnlijkheid voor het slagen van een meerderheidsstelsel altijd veel kleiner dan voor een pacificatiestelsel, afgezien van de graad van pluraliteit. Het is

daarom nooit verstandig om in een plurale maatschappij een meerderheidsbestuur in plaats van een pacificatiebestuur aan te bevelen.

Onder de belangrijkste en meest opbouwende kritiek op het pacificatiebeginsel, die ten dele tot type B behoort en hier behandeld zal worden, valt het door Ian Lustick voorgestelde 'beheersings'-model, als alternatief voor het pacificatiemodel, om de politieke stabiliteit in plurale samenlevingen te verzekeren. Lustick definieert beheersing (*control*) als 'een verhouding waarin de grotere macht van één segment wordt aangewend om de stabiliteit te bewaren door de politieke acties en de gelegenheid tot acties van een of meer andere segmenten in bedwang te houden' (1979: 328). Op die wijze is zelfs voor de meest plurale samenlevingen pacificatie niet het enig beschikbare middel om de maatschappelijke vrede te bewaren. Doch ofschoon beheersing een alternatief kan vormen voor pacificatiedemocratie, is het geen aantrekkelijk alternatief. Het gaat immers uit van een situatie waarbij sommige segmenten ondergeschikt zijn aan sommige andere, in plaats van de in principe gelijkwaardige segmenten in een pacificatiestelsel. Lustick zelf laat op dit punt geen onduidelijkheid bestaan. Hij betoogt dat *control* 'verre te verkiezen [is] boven andere denkbare oplossingen [als] burgeroorlog, uitroeiing of deportatie', en hij meent dat het waard is om in aanmerking te worden genomen in plurale samenlevingen, 'waar de pacificatietechnieken niet met succes zijn of konden worden toegepast' (1976: 336).

Afgezien van het machtsverschil tussen de segmenten onderling, kan het beheersingsmodel toch niet wedijveren met het pacificatiemodel, want het betekent gewoonlijk een politiek stelsel dat niet democratisch is. De enige uitzondering is het geval waar een meerderheidssegment een of meer minderheidssegmenten in een meerderheidsdemocratie beheerst. In dat geval valt de beheersingsleer onder de kritiek van het type B. Het klassieke voorbeeld is Noord-Ierland waar de protestantse meerderheidsbeheersing er betrekkelijk goed in is geslaagd de vrede zowel als de democratische instellingen tussen de jaren twintig en de jaren zestig van deze eeuw in stand te houden. Het geval van Noord-Ierland toont tevens dat de 'vrede' en de 'democratie' die door de meerderheidsbeheersing worden bereikt, twijfelachtig zijn. Bovendien, hoewel de maatschappelijke vrede veertig jaar bewaard is gebleven, kwam er een burgeroorlog aan het eind van de jaren zestig. Zelfs met het 'voordeel' van een sterk meerderheidssegment is een democratie die op een meerderheidsbeginsel berust noch aantrekkelijk, noch een effectieve concurrent voor de pacificatiedemocratie.¹¹

Enkele andere critici hebben het meerderheidsbeginsel met empirische bewijzen trachten te verdedigen. Anthony Mughan valt mijn *Democracy in*

plural societies aan op grond van het feit dat in die studie 'zelfs geen enkel vergelijkend bewijs wordt geleverd om aan te tonen dat in de Derde Wereld in het algemeen pacificatie er beter in is geslaagd om een stabiele democratie in plurale samenlevingen te bewaren dan welke andere soort democratie dan ook, zoals het systeem van competitie dat vooral in Groot-Brittannië van kracht is' (1979: 516). In werkelijkheid heb ik de politieke stelsels van de Derde Wereld vooral de vroegere Britse en Franse gebieden, wel degelijk stuk voor stuk onderzocht op geslaagde gevallen van meerderheidsdemocratie in plurale samenlevingen, en ik ben slechts één dergelijke casus tegengekomen: India. Bij nader onderzoek bleek India echter allerminst een zuivere toepassing van het meerderheidsbeginsel te zijn. De *Congress Party*, een verzamelpartij, doet dienst als een interetnische coalitie en de federale structuur van India is speciaal ontworpen om autonomie te verlenen aan de linguïstische segmenten (Lijphart 1977: 180-181). Deze mening wordt gesteund door Crawford Young: 'Lijpharts theorie van de pacificatiedemocratie vindt haar toepassing op het Indiase patroon van integratie ... Aan de top is een nationale elite die ervoor moet zorgen dat geschillen worden opgelost door middel van onderlinge onderhandelingen' (1976: 314). Ik wil niet beweren dat India als een pacificatiedemocratie moet worden beschouwd, alhoewel het enige opvallende kenmerken ervan vertoont, maar het is evenmin een duidelijk stelsel van meerderheidsdemocratie en levert dus geen materiaal voor de weerlegging van de pacificatietheorie.

Mughan noemt India noch enig ander empirisch voorbeeld als tegenstuk tegen de pacificatiestelling. Powell daarentegen wijst op 'vier plurale samenlevingen met een aanzienlijke, doch niet ononderbroken, staat van democratisch succes [die als tegenvoorbeelden kunnen worden opgevat]: India, Ceylon, de Filippijnen en Trinidad lijken er evenzeer in geslaagd te zijn om conflicten te bedwingen als Libanon en Maleisië' (1979: 296). Twee daarvan zijn voorbeelden van een meerderheidsbeheersing in Lusticks betekenis van de term en daarom meer dictatoriaal dan democratisch van aard; er bestaat een Singalese meerderheidsbeheersing in Sri Lanka en een Afrikaanse, zij het zachtaardige, beheersing in Trinidad (Vasil 1984: 304-324; Young 1976: 507-508). De Filippijnen dienen eerder als tussen- of twijfelgeval te worden beschouwd dan als voorbeeld tegen het pacificatiestelsel, evenals India, maar om andere redenen. Hoewel de samenleving van de Filippijnen een culturele diversiteit vertoont, is er geen sterke pluraliteit, met uitzondering van de scheiding tussen christenen en moslims. Young schrijft dat 'de etniciteit in de Filippijnen opvalt door gespreidheid' (1976: 348). Bovendien is de toplaag van de Filippino maatschappij in zeer hoge mate cultureel geïntegreerd. Desalniettemin werd de moslimmin-

derheid geweerd en buitengesloten en kwam er na zesentwintig jaren van democratisch bewind een einde aan de democratie in de Filippijnen in 1972, te vergelijken met de drieëndertig jaar in Libanon, maar zonder het Libanese 'excuus' van ontwrichtende factoren van buiten af. In de Filippijnen had het falen van de democratie zuiver interne oorzaken.

Een laatste, volkomen speculatief argument van categorie B verwerpt de noodzaak van *power-sharing*. Barry is van oordeel dat *power-sharing* wel samen kan gaan met een geslaagde democratie in plurale samenlevingen, maar dat dit niet noodzakelijk is. Een meerderheidsstelsel kan ook goed functioneren indien alle partijen zich maar gematigd en verdraagzaam opstellen. Hij citeert Oostenrijk als voorbeeld:

De bereidheid van de leiders van de Oostenrijkse Volkspartij in 1945 om met een aanbod te komen van een 'grote coalitie' en de bereidheid van de leiders van de Socialistische Partij om het aanbod te aanvaarden, heeft een diepe betekenis gehad omdat het toont dat ieder bereid was zich verdraagzaam op te stellen. Doch deze opstelling zou even goed hebben kunnen bijdragen tot een stabiel staatsbestel, indien de Volkspartij een gematigde regering had gevormd en de Socialistische Partij een gematigde oppositie (1975b: 405).

Het zwakke punt in Barry's gedachtengang is, dat hij *power-sharing* en politieke gematigdheid als twee duidelijk verschillende en van elkaar losstaande factoren opvat. Dit is geen realistische veronderstelling. De beste manier om tot gematigdheid aan te zetten is een partij gelegenheid geven om aan de regering deel te nemen. Omgekeerd geldt, wanneer er ver uiteenliggende politieke opvattingen tussen de regering en oppositie bestaan, dat er voor de oppositie weinig aanleiding is om zich gematigd te gedragen. Die onjuiste onderstelling wordt nog duidelijker wanneer Barry een *cooperation without cooptation* voor Noord-Ierland aanbeveelt (1975b: 405-406). In die plurale samenleving zou Barry's voorstel betekenen dat de protestantse meerderheid, hoe gematigd deze ook zijn mag, voorgoed aan de macht zou blijven en dat de rooms-katholieke minderheid altijd de 'loyale' oppositie zou vormen. Het is hoogst onrealistisch om te verwachten dat een tot permanente oppositie gedoemd minderheidssegment zich steeds loyaal en constructief zal blijven opstellen.

Een aanbeveling van politieke gematigdheid, zonder een vooruitzicht op deelname aan de uitoefening van de macht, is onvoldoende. Noch Barry's voorstel, noch de andere kritische beschouwingen van categorie B zien kans een meerderheidsdemocratie voor een plurale maatschappij tot een aantrekkelijker model te maken dan de pacificatiedemocratie.

Kritische beschouwing C: is pacificatiedemocratie in 'plurale samenlevingen' oorzaak of gevolg?

De kritiek in categorie C van figuur 1 vecht de stelling aan dat pacificatiedemocratie een antwoord is op de problemen van een plurale maatschappij, en dat het bedoeld is, ondanks de diepe scheidingen tussen de segmenten, een vreedzame en democratische maatschappij tot stand te brengen. Deze kritiek valt in drie subcategorieën uiteen. De eerste betwijfelt of de plurale samenlevingen werkelijk pluraal zijn. De tweede stelt dat het verband moet worden omgekeerd: pacificatie is oorzaak van, in plaats van een oplossing voor, de verdeling tussen de segmenten. De derde subcategorie is een marxistische versie van de tweede.

Het argument dat een of meer van de zes belangrijkste voorbeelden van een geslaagde pacificatiedemocratie geen werkelijk plurale samenleving zouden zijn, is potentieel een ernstige aantasting van de pacificatietheorie. Als dit waar is, dan zou het betekenen dat pacificatie overbodig en niet ter zake dienend is. De voorbeelden van Zwitserland en Nederland worden het meest in deze zin aangevoerd. Verschillende schrijvers hebben betoogd dat Zwitserland cultureel gezien heterogeen is, doch dat duidelijke scheidslijnen tussen de segmenten die zo kenmerkend voor een werkelijk plurale samenleving zijn, ontbreken (Bohn, 1980, 1981; Germann 1975; Schmid 1981; J. Steiner 1974: 257-258). Een antwoord op deze kritiek is, dat hoewel dit vandaag de dag voor een groot deel geldt, Zwitserland in het verleden aanzienlijk meer pluraal was. Katz (1984) heeft bij voorbeeld meer bewijzen van pluraliteit voor 1951 gevonden dan voor 1975. Een belangrijkere repliek is echter dat Zwitserland inderdaad tot de minder plurale van de plurale samenlevingen behoort waar een pacificatiestelsel is ontwikkeld, doch dat het met de beste wil van de wereld niet als een homogene samenleving kan worden opgevat. Ikzelf heb gezegd dat 'Zwitserland een minder duidelijk plurale samenleving is' dan België, Nederland of Oostenrijk, omdat de segmenten in dat land 'niet gemakkelijk kunnen worden bepaald' en omdat de verschillen niet zo sterk in organisatorische vormen tot uiting komen als het geval is in die drie andere landen (Lijphart 1977: 104; zie ook Henderson 1981).

Het is opmerkelijk dat Steiner en Obler, die niet de opvatting delen dat Zwitserland tot de 'zeer gesegmenteerde stelsels' behoort, evenmin een tegengesteld standpunt innemen; zij noemen Zwitserland eenvoudig een 'marginaal geval' (1977: 335). Het is zelfs nog opvallender dat Schmid (1981), wiens boek gewijd is aan de stelling dat Zwitserland geen plurale maatschappij is, maar eerder verenigd wordt door een 'gemeenschappelijke burgercultuur', concludeert dat deze gemeenschappelijke cultuur niet

de enige verklaring is van de Zwitserse vrede en democratie. Deze moeten tevens worden verklaard uit 'vele institutionele maatregelen' zoals 'een grote coalitie van de politieke leiders van alle belangrijke groepen waarin Zwitserland is verdeeld, ... evenredigheid bij zowel de parlementsverkiezingen als bij de toewijzing van overheidsbenoemingen [en] een aanzienlijke mate van regionale autonomie' (p. 149-156). Deze verklaring overeenkomstig de aanbevelingen van de pacificatieleer is kennelijk nodig, omdat Zwitserland achteraf gezien toch niet zo geheel homogeen is.

De controverse over de Nederlandse casus heeft betrekking op de jaren die voorafgaan aan de Pacificatie van 1917. Men is het er algemeen over eens dat Nederland een plurale maatschappij was in die tijd, doch sommige schrijvers menen dat de spanningen tussen de segmenten niet groot genoeg waren om een pacificatieoplossing noodzakelijk te maken (Daalder 1974a: 612-618; Bakvis 1981: 66-69; Scholten 1980: 343-346). Omdat zich geen ernstige maatschappelijke strijd heeft voorgedaan of – afhankelijk van de opvatting die men daarover heeft – deze is voorkomen, kan dit meningsverschil niet definitief worden beslecht. Doch de deelnemers aan het politieke proces van die tijd spraken wel in termen van een grote dreiging. Toen minister-president Cort van der Linden met het voorstel kwam om een speciale grote coalitie van belangrijke leiders te belasten met het vinden van een oplossing voor de strijd over de subsidie aan de bijzondere scholen – een strijd die zoveel verdeeldheid teweeg bracht – beschreef hij deze strijd als 'een wig, die in ons volksleven is geslagen, die van ons volk twee volken maakt (...) en zolang die wig niet uit ons volksleven is uitgehaald, er van een krachtige ontwikkeling van ons volk (...) geen quaestie kan zijn' (geciteerd in Lijphart 1977: 101). Daalder concludeert dat pacificatie 'een betere verklaring [biedt] voor die gevallen, waar een levensvatbare staat is opgebouwd na een werkelijke uitbarsting (zoals Oostenrijk na 1945) dan in samenlevingen waar de strijd nooit een dergelijke felheid heeft bereikt (zoals in Zwitserland en Nederland)' (1974a: 612). ik ben het slechts ten dele met deze conclusie eens. Oostenrijk, dat een burgeroorlog en een dictatuur heeft ondervonden in de jaren dertig is slechts daarom een overtuigender casus, omdat het bewijs van Oostenrijk onomstotelijk vaststaat en niet omdat de Nederlandse en Zwitserse voorbeelden op een inhoudelijk verschillende conclusie zouden duiden.¹²

De tweede subcategorie van kritiek van het type C, waar het gaat om het oorzakelijke verband, kan veel gemakkelijker worden beantwoord. Ook hier treedt het geval van Nederland duidelijk naar voren. Daalder wijst bij voorbeeld op de paradox dat Nederland een veel minder sterk plurale samenleving was vóór dan na de Pacificatie van 1917: 'Pas na 1917 hebben de verscheidene Nederlandse groepen hun hechte netwerk van

subculturele belangenorganisaties ontwikkeld' (1974a: 616; zie ook Ellemers 1984: 139-142; Scholten 1980: 339). Dit patroon lijkt aan te geven dat pacificatie niet zozeer een antwoord op, dan wel een oorzaak van pluraliteit is. In de woorden van Judith Nagata: 'De diepe verdeling tussen segmenten volgt eerder dikwijls op, dan dat deze voorafgaat aan de pacificatiemaatregelen, met als gevolg dat de problemen van pluraliteit eerder ontstaan dan worden opgelost' (1979: 506). De critici hebben gelijk met het stellen van deze paradox, doch deze kan eenvoudig worden opgelost. Men dient te begrijpen dat men met pacificatiemaatregelen de potentiële problemen van een plurale samenleving aanpakt, niet door deze minder pluraal te maken, doch meer pluraal, althans in het begin. Door de segmenten expliciet te erkennen, door hun organisaties een vitale formele functie te geven in het politieke bestel, door ze volgens evenredigheid te subsidiëren en door de vorming van op segmenten gebaseerde partijen via evenredige vertegenwoordiging te stimuleren, verhoogt de pacificatiedemocratie de organisatorische kracht van de segmenten. Doch in plaats van conflicten te scheppen, spelen de versterkte segmenten een constructieve rol in het zoeken naar de oplossingen van die conflicten.¹³

Een variant op bovenstaande kritiek is de cynische opvatting dat de leiders van de segmenten zowel de pluraliteit als de pacificatiemethoden uit eigenbelang bevorderen. In Nederland, zo beweert Van Schendelen, 'konden zij als ervaren politici niet alleen de gevaren ontwaren, doch ook de mogelijkheden die een verdeelde maatschappij kon bieden' (1984: 45). De leiders volgden een tweeledig recept: 'de institutionalisering van de maatschappelijke problemen, waardoor een voortdurende behoefte aan leiderschap ontstaat, en een gedeeltelijke oplossing van deze problemen, waardoor het beeld van een effectief leiderschap ontstaat' (p. 46; zie ook Van Schendelen 1978; Covell 1981: 199; Koch 1982a). Het spreekt vanzelf dat politici zelfzuchtige motieven kunnen hebben, maar die zijn niet noodzakelijk in strijd met het algemeen belang. Oogmerken als maatschappelijke vrede en een goed functionerend democratisch bestel bevorderen het nut van het algemeen, evenzeer als zij tot voordeel strekken van de individuele leiders. Indien deze leiders uitsluitend of in hoofdzaak gedreven werden door de wens om politiek te overleven, zouden zij beter de vlammen van de tegenstellingen tussen de segmenten kunnen aanwakkeren dan zich in de riskante onderneming begeven om compromissen tussen de concurrerende leiders van die segmenten na te streven.

De derde subcategorie van het type C, een andere variant van bovenstaande kritiek, is de marxistische opvatting dat de scheidslijnen tussen de segmenten kunstmatig zijn gecreëerd en in stand gehouden door de politieke leiders, om aldus de klassentegenstellingen te verdoezelen en de klas-

senstrijd te onderdrukken. Een dergelijke interpretatie van de Nederlandse politieke en sociale ontwikkeling van het einde van de negentiende eeuw tot heden wordt geschetst door M. Fennema (1976), Ronald A. Kieve (1981) en Siep Stuurman (1983). Het kernprobleem van deze analyse is, dat zij niet kunnen verklaren waarom het zo gemakkelijk is voor conservatieve leiders om 'oppervlakkige' verdeeldheden zodanig te manipuleren, dat de wezenlijk belangrijke en diepe klasses tegenstellingen worden verdoezeld, terwijl de progressieve leiders er niet in slagen om van deze objectieve klassenbelangen gebruik te maken.

Bakvis onderwerpt de analyse van Kieve (1981) aan een kritisch onderzoek. Hij merkt terecht een 'fundamentele tegenspraak' op, die de gehele lijn van Kieves betoog ontkracht: 'Enerzijds wordt beweerd dat confessionele scheidingen dienden om de klassenstrijd te onderdrukken door scheidslijnen tussen de klassen te verhullen, en anderzijds wordt er boudweg gesteld dat de confessionele blokken slechts 'zandzuilen' waren, die elk moment konden worden weggespoeld' (1984: 318). Kieve schrijft bij voorbeeld dat 'katholieke arbeiders zich terdege bewust waren van een fundamenteel belangenconflict', maar bijna meteen volgt daarop zijn commentaar op de hiërarchie van de Kerk en hoe die erin slaagt 'klasses tegenstellingen te verbloemen, die anders een klassensplitsing in het katholieke blok zou hebben teweeg gebracht' (1981, 318-319). Bakvis concludeert aldus:

Het mag waar zijn dat de bourgeoisie erin geslaagd is om de religieuze scheidingen ten eigen bate te manipuleren, hoewel... hiervoor geen bewijs voorhanden is. Doch het is het een of het ander: Kieve kan niet eerst volhouden dat de confessionele blokken de klassenstrijd zowel beteugelen als niet beteugelen, en dan stellen dat het slechts 'zandzuilen' zijn maar tegelijkertijd een zo belangrijke rol spelen bij het onderdrukken van brede organisaties op basis van klasses tegenstellingen (1984: 318; zie ook Erkens 1983: 35-37).

De scherpte van de scheiding tussen de segmenten en het feit dat deze hardnekkig blijft voortbestaan, wordt door marxisten zowel als niet-marxisten ernstig onderschat. Dit zijn maatschappelijke gegevens en niet alleen ficties ten behoeve van de politieke elite. Men zal er aan tegemoet moeten komen; ze kunnen niet eenvoudig genegeerd of weggedacht worden.

Kritische beschouwing D: is pacificatiedemocratie voldoende democratisch?

De verwijten dat de pacificatiedemocratie niet voldoende, of zelfs helemaal niet democratisch is, zijn even ernstig als de beschuldigingen in categorie A. Een deel van de blaam voor deze in wezen onterechte en onrechtvaardige kritiek treft mijzelf, omdat in mijn eigen eerdere geschriften de zogenaamde 'ondemocratische' aspecten van de pacificatiedemocratie worden overdreven. Zo heb ik mij bij voorbeeld in *The politics of accommodation* zeer kritisch uitgelaten over de geheimhouding in de Nederlandse politiek, over gebrek aan scherp gestelde alternatieven bij de parlementsverkiezingen en een overdreven onderdanige houding ten opzichte van het politieke leiderschap, en in *Democracy in plural societies* heb ik tot het uiterste getracht om niet alleen de merites van de pacificatiedemocratie aan te tonen, doch vooral ook de nadelen ervan, met inbegrip van de democratische tekortkomingen (Lijphart 1968a: 131-134, 177-180; 1977: 47-50).

Mijn voornaamste reden om voor plurale samenlevingen een pacificatiedemocratie te bepleiten, ofschoon deze niet altijd aan de hoogste eisen van democratie voldoet, was dat plurale samenlevingen niet veel keus hebben. Naar democratische maat gemeten zou een meerderheidsstelsel misschien te prefereren zijn, maar omdat de kans zeer klein of nihil is dat dit in een plurale samenleving goed werkt, is dit geen reële optie. Het komt neer op een keuze tussen pacificatiedemocratie of geen democratie. Hanf bezigt de volgende metafoor: een pacificatiedemocratie mag dan als 'water [zijn] vergeleken bij de champagne van (...) een meerderheidsdemocratie, [maar] dit water is nog niet zo slecht en (...) de champagne van de meerderheidsdemocratie is eenvoudig niet voorhanden' (1979). De wezenlijke rechtvaardiging voor een pacificatiedemocratie is dan ook, dat hoewel de meeste mensen champagne verkiezen boven water, slechts weinigen 'verkiezen te sterven van de dorst als er geen champagne beschikbaar is' (ibid.).

Ik sta nog steeds geheel achter de stelling dat er geen twee democratische alternatieven bestaan voor plurale samenlevingen, en dat de pacificatiedemocratie hun enige democratische optie is. Doch ik ben tot de conclusie gekomen dat het niet nodig is om de pacificatiedemocratie uitsluitend op deze gronden te verdedigen en dat het evenmin nodig is er verontschuldiging over te doen. Een pacificatiestelsel bevat niets waar ware democraten zich voor zouden behoeven te schamen. Het is volkomen democratisch, voor zover het democratisch ideaal ooit in enig land ter wereld benaderd kan worden, en het is even democratisch als een meerder-

heidsstelsel. Om deze stelling te bewijzen zullen wij ons nu buigen over wat de critici te zeggen hebben.

De felste critici menen dat pacificatiedemocratie een *contradictio in terminis* is, daar pacificatie helemaal niet democratisch is. Van den Berghe noemt de democratie van het pacificatiemodel een 'façade', een 'valse voorstelling' en een 'fictie' (1981a: 82; 1981b: 349). Nolotshungu zegt dat pacificatiedemocratie 'nog verder afstaat van de algemene begrippen over democratie dan sommige elitetheorieën' (1982: 28). En Huntington stelt vast dat het begrip pacificatiedemocratie beter 'pacificatieoligarchie' zou kunnen worden genoemd: het houdt een 'samenzwering van de elite' in, die wellicht wenselijk is in veel samenlevingen, 'maar dat maakt het nog niet democratisch' (1981: 14). De maatstaf volgens welke Huntington tot dit negatieve oordeel komt, is de welbekende en in brede kring aanvaarde definitie van democratie van Dahl (1971). Dahl geeft de voorkeur aan de term *polyarchy* om een onderscheid te maken tussen functionerende democratieën en democratie als ideaal. Wat nu is Dahls eigen opvatting over het democratisch gehalte van de pacificatiedemocratie?

Dahl deelt 114 landen in volgens een schaalverdeling van 31 typen, van de hoogste graad van democratie tot een volledige non-democratie; hij doet dit op grond van tien indicatoren. Alle landen in de acht hoogste typen van de schaal beschouwt hij als democratisch genoeg om het etiket democratie of *polyarchy* te dragen. In de hoogste categorie van deze schaal komen acht landen voor, te weten de Scandinavische landen plus Nederland, België, Luxemburg en Zwitserland. [Ik ga op Luxemburg hier niet verder in omdat het een zeer klein en te weinig onderzocht land is, maar het kan zeker als een pacificatiedemocratie worden beschouwd (Lijphart 1977: 5; Lorwin 1971).]¹⁴ De helft van de landen van Dahls hoogste type zijn dus pacificatiedemocratieën. De overige vier belangrijkste casus van een pacificatiestelsel die men in de acht hoogste typen van de schaal kan vinden zijn: Cyprus in type 4, samen met bij voorbeeld het Verenigd Koninkrijk en Italië; Oostenrijk behoort tot type 5, in gezelschap van enige andere democratieën als Australië, Canada, Japan en West-Duitsland; Libanon past samen met Frankrijk in type 6 en Maleisië staat met Costa Rica in de achtste categorie.¹⁵ De zorgvuldige en objectieve rangschikking van Dahl weerlegt de beschuldiging dat de pacificatiedemocratie niet democratisch zou zijn.

Minder extreme tegenstanders wijzen op specifieke democratische tekortkomingen, die pacificatiedemocratieën naar hun mening veelal vertonen. Rabushka en Shepsle werpen de vraag op, of de grote mate van geheimhouding in de Nederlandse pacificatiepolitiek geen inbreuk doet 'op wat men gewoonlijk onder democratie verstaat' (1972: 216) en ook Dutter

spreekt over de ondemocratische wijze van besluitvorming 'achter gesloten deuren' (1978: 565). Er zijn twee antwoorden op deze kritiek. Het ene is dat de mate van geheimhouding in een pacificatiedemocratie niet moet worden overdreven. Rabushka en Shepsle, en Dutter baseren hun kritische opmerkingen op mijn schets van de Nederlandse politiek en ik moet zeker de meeste blaam voor een vertekend beeld op mij nemen. Het tweede antwoord is dat geheimhouding geen uniek kenmerk is van pacificatiedemocratieën en dat het ook eigen is aan meerderheidsstelsels. In Groot-Brittannië bij voorbeeld, het paradepaard van de meerderheidsdemocratie, worden immers alle belangrijke beslissingen door bureaucraten voorbereid om vervolgens volslagen in het geheim in het kabinet te worden getroffen. En nadat zij zijn bekend gemaakt worden deze beslissingen bijna nooit onder druk van het parlement of van het publiek gewijzigd.

Waar volgens Boule de democratie te kort schiet, is dat evenredige vertegenwoordiging, gebaseerd op kieslijsten die door de partij-hiërarchieën worden beheerst, een 'element van manipulatie' vormt in de pacificatiedemocratie (1984: 61; zie ook Prinsloo 1984: 21). Het systeem van EV met kieslijsten, waarbij partijleiders een aanzienlijke macht kunnen krijgen, is in de Angelsaksische landen niet gewild, maar het is wel het kiesstelsel van bijna alle andere democratieën. Bovendien is er in Groot-Brittannië, ondanks het geheel andere kiesstelsel, evenzeer sprake van overheersing door de elite. Partijleiders daar zijn meestal in staat om veilige kiesdistricten voor zich te reserveren, en de kandidaatstelling van ongewenste kandidaten door plaatselijke partijorganisaties tegen te houden. Indien er al enig verschil bestaat in de mate van oligarchische controle, dan is het minimaal.

Een aantal onderzoekers heeft het bestel van geheimhouding en andere 'spelregels' die ik in mijn analyse van de Nederlandse pacificatiepolitiek beschrijf (Lijphart 1968a: 122-138), bekritiseerd van een diametraal tegenovergesteld standpunt. Zij menen namelijk dat deze regels gebruikelijke elementen zijn in alle moderne democratieën, in pacificatie- zowel als in meerderheidsstelsels (Di Palma 1973: 10-13; Burton 1984: 54; Wolinetz 1978). Scholten zegt dat 'deze Nederlandse praktijken nauwelijks een uitzondering zijn, vergeleken bij de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, of de Scandinavische homogene meerpartijstelsels' (1980: 335). Het is in de vier beginselen: *power-sharing*, autonomie voor de segmenten, evenredige vertegenwoordiging en het vetorecht voor minderheden, dat de pacificatiedemocratieën verschillen van de meerderheidsdemocratieën. Deze beginselen zijn volkomen democratisch. Niettemin ben ik het met bovengenoemde schrijvers eens, dat een aanzienlijke mate van oligarchie en geheimhouding gebruikelijk is en waarschijnlijk overal een onvermij-

delijk kenmerk is van democratische politiek.¹⁶

Er moet verder op gewezen worden dat een toenemend aantal Britse onderzoekers tot de conclusie is gekomen, dat het meerderheidssysteem niet goed werkt in Groot-Brittannië en dat een sterke injectie van accommodatie het land zowel een meer democratische als effectieve regering zou geven. Zij betreuren de abrupte regeringswisselingen en het feit dat de regeringen een weinig vertegenwoordigd karakter hebben. Vooral S.E. Finer heeft met kracht de invoering bepleit van evenredige vertegenwoordiging en een coalitieregering, teneinde korte metten te maken met wat hij noemt 'het gebrek aan continuïteit, de steeds optredende koerswisselingen, de extremen van het bestaande stelsel, dat tot ons nationale verval bijdraagt' (1975: 32; zie ook Finer 1978; N. Johnson 1975). Zelf ben ik geen voorstander van dergelijke drastische veranderingen in het Britse regeringsstelsel, maar de voorstellen van Finer en anderen zijn kenmerkend voor de instemming die het pacificatiestelsel en het democratische karakter ervan genieten, zelfs in de bakermat van het meerderheidsstelsel.

Ik hoop dat met deze uiteenzetting de schade van mijn eigen vroegere kritiek op het pacificatiestelsel ongedaan is gemaakt. Pacificatiedemocratie bevat niets waarover mensen, die voorstanders van dit stelsel en democraten zijn, verontschuldigd zouden behoeven te doen.

Kritische beschouwing E: andere besluitvormingen dienen te worden overwogen

De pacificatietheorie maakt een fundamenteel onderscheid tussen twee beginsels van besluitvorming, namelijk een pacificatiestelsel en een meerderheidsregering. Dit onderscheid vormt geen tweeledige classificatie; er bestaat een scala van mogelijkheden tussen een zuiver pacificatie- en een zuiver meerderheidspatroon. De zeven belangrijkste gevallen van pacificatiedemocratie zijn geen zuivere gevallen, doch zij staan dicht bij het pacificatie-einde van de schaal. En onderling wijken de zeven enigszins van elkaar af. Zoals we reeds zagen is Zwitserland bij voorbeeld een duidelijker model dan Nederland. Bovendien zijn er tussenvormen, zoals Canada en Israël, die ik semi-pacificatiestelsels heb genoemd (Lijphart 1977: 119-134).

Deze tweevoudige of tweepolige indeling lijkt te worden aangevochten door een viervoudige indeling van 'besluitvormen' door Jürg Steiner en zijn medewerkers, te weten het meerderheidsbesluit, minnelijke schikking, besluit bij interpretatie en geen-besluit (Steiner en Dorff 1980a, 1980b; Steiner 1981a, 1981b, 1983; Germann en Steiner 1985). Meerder-

heidsbesluit en minnelijke schikking blijken min of meer samen te vallen met meerderheids- en pacificatiemethoden van besluitvorming; daarom kan men verwachten dat besluit bij interpretatie en geen-besluit nieuwe categorieën zijn. Dit is echter niet het geval. Steiners vier categorieën zijn bestemd voor besluitvormen in betrekkelijk kleine groepen, zoals parlementaire commissies, en zij zijn op criteria gegrond die verband houden met, maar niet identiek zijn aan de criteria, die een meerderheidspatroon van pacificatie onderscheidt.

Minnelijke schikking betekent dat een besluit uitdrukkelijk is goedgekeurd door alle leden van de groep; dit past zeker in het pacificatiepatroon. Men spreekt van besluit bij interpretatie wanneer, nadat de leden hun mening hebben geuit, de voorzitter de discussie samenvat en een besluit formuleert, dat stilzwijgend door de andere leden wordt geaccepteerd.¹⁷ Het onderscheid dat Steiner maakt tussen besluiten bij interpretatie en minnelijke schikking, is niet alleen of de besluiten worden geformaliseerd, maar ook of er volledige overeenkomst is bereikt. Wanneer besluiten 'geïnterpreteerd' worden, kunnen zij een consensus maar ook dat wat, naar het oordeel van de voorzitter, de opvatting van de meerderheid is, weergeven. Het is echter aannemelijker dat de meeste besluiten bij interpretatie werkelijke compromissen zijn die door alle leden zijn aanvaard. Deze besluitvorming kan men zelfs als typerend zien voor de pacificatiemethode om tot besluiten in kleine vergaderingen te komen. De vierde categorie – geen-besluit – kan voorkomen, hetzij omdat er geen compromis kan worden bereikt, voor het moment althans, hetzij omdat het compromis bestaat uit dit niet-handelen. Zelfs besluiten die door Steiner als meerderheidsbesluiten zijn aangemerkt, kunnen in werkelijkheid volgens het pacificatiebeginsel tot stand gekomen zijn, bij voorbeeld wanneer een eindvoorstel een 'gemiddelde' van de verschillende standpunten weergeeft en een kleine minderheid daar nog niet geheel gelukkig mee is.

De essentie van het pacificatiebeginsel is het zoeken naar algemeen aanvaarde compromissen. Dit vereist niet dat zij die de besluiten maken hun oorspronkelijke voorkeur laten varen, dat zij van ganser harte de compromissen steunen, of dat zij nooit tegen een compromisvoorstel stemmen. Minnelijke schikking en besluit bij interpretatie zijn daarom pacificatiebesluitvormen, maar de twee andere vormen kunnen ook voorkomen. Zoals Lehner zegt, pacificatie

'heeft betrekking op een situatie, waarin het bijeenbrengen van belangen in het algemeen niet concurrerend is en wordt gekenmerkt door uitvoerige onderhandeling over strijdige belangen. Het doel van die onderhandelingen is een compromis te treffen dat geschillen tot een minimum terugbrengt, maar dit resulteert niet altijd in de oplossing van de meningsverschillen' (1984: 26).

Volgens Lehner kunnen niet alleen minnelijke schikkingen, maar ook besluiten bij interpretatie 'tot pacificatiebesluitvormen gerekend worden' (ibid.).

Ik beweer niet dat Steiners viervoudige schema op een of andere wijze niet zou deugen. Het kan zeker een nuttig hulpmiddel zijn voor empirisch onderzoek naar het gedrag in kleine groepen. Mijn enige conclusie is dat Steiners indeling niet betekent dat er in de organisatie van democratische regimes andere opties bestaan dan de twee die de pacificatietheorie noemt. De fundamentele keuze blijft tussen het meerderheids- en het pacificatiemodel.

Kritische beschouwing F: welke zijn de gunstige of ongunstige voorwaarden voor een pacificatiedemocratie?

In *Democracy in plural societies* heb ik een lijst samengesteld van negen voorwaarden die bevorderlijk zijn voor de instelling en de goede werking van een pacificatiedemocratie, en ik heb erop gewezen dat deze slechts als *gunstige factoren* dienen te worden beschouwd en niet als noodzakelijke en voldoende voorwaarden (Lijphart 1977: 53-103).

Evenals we met de voorgaande kritiek hebben gezien, vallen de critici hier weer een deel van de participatietheorie aan van diametraal tegengestelde hoeken uit en spreken zij elkaar meer tegen dan dat ze het met mij oneens zijn. Enerzijds aanvaarden sommige schrijvers de voorwaarden die ik noem, maar ze blazen die vervolgens op tot absolute vereisten om aan te tonen dat een pacificatiedemocratie niet kan slagen in Zuid-Afrika of in andere plurale samenlevingen die men aan deze voorwaarden afmeet. Anderzijds hebben verscheidene critici getracht om aan te tonen dat alle, of de meeste van de door mij genoemde gunstige voorwaarden, helemaal geen voorwaarden zijn. Het probleem is in de grond van de zaak, dat men slechts denkt in termen van voorwaarden die zowel noodzakelijk als voldoende zijn. Mughan beweert bij voorbeeld dat, aangezien mijn voorwaarden geen onmisbare of voldoende factoren zijn, 'men niet anders kan dan bevroeden, dat het verband dat door de schrijver wordt gelegd een hersenschim is' (1979: 516). In de meest uitvoerige kritiek hanteert Adriano Pappalardo (1981) zulke rigoureuze normen voor de bepaling van wat als werkelijke voorwaarden moet worden beschouwd, dat nauwelijks één voorwaarde van mij overeind blijft. Een typerend zin van hem luidt als volgt: 'Een voorwaarde voor de pacificatiedemocratie moet in alle betrokken landen aanwezig zijn' (p. 384). Met andere woorden, alleen een noodzakelijke voorwaarde kan als voorwaarde worden aanvaard. En Van

Schendelen schrijft dat 'Lijpharts (...) voorwaarden kunnen aanwezig of afwezig zijn, noodzakelijk of niet noodzakelijk, kortom het kunnen voorwaarden of helemaal geen voorwaarden zijn' (1984: 34).

Deze critici gaan voorbij aan het feit dat bijna alle kennis in de sociale wetenschappen van nature probabilistisch is. Verbanden tussen variabelen zijn nauwelijks in absolute termen te vatten. Wanneer ik stel dat een bepaalde factor, zoals een traditie van het 'schikken en plooiën' onder de elite, gunstig werkt, dan wil ik hiermee alleen zeggen, dat de aanwezigheid van deze factor de kans op slagen voor de pacificatiedemocratie groter maakt en de afwezigheid van die factor de kans kleiner. Dit is de meest gebruikelijke en normale benadering van problemen in de sociale wetenschappen. Wij weten bij voorbeeld, dat er op het gebied van het kiesgedrag verband bestaat tussen leeftijd en opkomst. Jonge mensen maken minder gauw gebruik van hun stemrecht dan oudere. Dit wil dan nog niet zeggen dat een jeugdige leeftijd een noodzakelijke factor is voor het niet verschijnen om te stemmen (want er zijn ook oudere mensen die niet opkomen). Evenmin kan men zeggen dat een jeugdige leeftijd een voldoende factor is (omdat er jonge mensen zijn die wel opkomen), maar we hebben hier toch te maken met een volkomen deugdelijk probabilistische stelling.

Het zou te ver voeren om hier op alle bezwaren, die tegen de gunstige voorwaarden zijn ingebracht, in te gaan. Het is bovendien niet nodig, omdat alle bezwaren uitzonderingen betreffen, die niet belangrijk genoeg zijn om de gunstige voorwaarden te kunnen ondermijnen.¹⁸ Maar zelfs wanneer het niet om uitzonderingen gaat, hebben de critici niet afgelaten hun bezwaren te opperen. Bij voorbeeld: in alle zeven belangrijkste gevallen van pacificatiedemocratie heeft zich op cruciale momenten de gunstige voorwaarde voorgedaan van externe dreiging, die door alle segmenten als gemeenschappelijk gevaar werd ervaren. Dit geschiedde in de vorm van internationale crises, bezetting door een vreemde mogendheid, of koloniale overheersing. Maar, zo vragen de critici zich af, betekent externe dreiging geen extra last voor de regeringen en zou deze daarom niet moeten gelden als een negatieve factor (Steiniger 1975: 253-254; Pappalardo 1981: 378)? Het antwoord ligt voor de hand: Inderdaad, een buitenlandse dreiging verhoogt de besluitvormingslast, doch tegen dit nadeel weegt het voordeel van een solidariteit tussen de segmenten ruimschoots op.

Zelfs al zou een deel van de kritiek in deze categorie steekhoudend zijn, dan nog kan men zeggen dat pacificatie als normatief model niet zwakker komt te staan, vooral in gevallen waar van gunstige factoren weinig sprake is. Indien deze factoren niet zwaar wegen, dan kan het ontbreken ervan ook moeilijk een hindernis voor een pacificatiestelsel zijn. In mijn boek stel ik uitdrukkelijk dat men de betekenis van de gunstige factoren niet

moet overschatten, niet omdat zij de werkelijke empirische verhoudingen niet zouden weerspiegelen, maar omdat zij slechts probabilistisch zijn in plaats van beslissend. Want zelfs indien de meeste of alle gunstige factoren ontbreken, is het nog mogelijk dat het pacificatiemodel met succes wordt toegepast.

Een verontschuldiging en een uitdaging aan de critici

Ondanks de lengte van dit betoog is het duidelijk dat ik niet aan alle bezwaren, die door de vele critici van de pacificatietheorie naar voren zijn gebracht, recht heb doen wedervaren. En hoewel ik getracht heb om objectief, fair en redelijk te zijn, ben ik misschien wel eens te vurig geweest in de verdediging van mijn eigen denkbeelden. Voor deze beide tekortkomingen biedt ik mijn verontschuldiging aan. Ik beschouw het debat niet als gesloten en ik ben tot verdere mondelinge of schriftelijke discussie bereid.

Tegelijkertijd zou ik een uitdaging willen richten tot de critici: Indien mijn tegenargumenten u niet vermogen te overtuigen en indien u het nog steeds oneens bent met een of meer aspecten van de pacificatietheorie, weegt uw bedenking dan zwaar genoeg om de pacificatietheorie in haar geheel ondeugdelijk te verklaren en, nog belangrijker, om de aanbeveling van de pacificatieoplossing voor Zuid-Afrika als ongeschikt van de hand te wijzen? Ik heb het vertrouwen dat de meeste critici deze vraag ontkenkend zullen beantwoorden. Er kan bij voorbeeld verschil van mening blijven bestaan over de vraag, of confessionele of etnische verschillen meer gebaat zijn met een oplossing volgens het pacificatiebeginsel, doch dit meningsverschil laat de vraag of het pacificatiemodel het beste voor Zuid-Afrika zou zijn, onaangetast. Sommige critici vinden misschien, dat ik de externe factoren als oorzaak van de burgeroorlog in Libanon in 1975 te zwaar heb laten wegen, maar ook dit is nauwelijks relevant voor het advies dat Zuid-Afrika naar een pacificatieoplossing moet zoeken.

Over het algemeen ben ik van mening, dat dit betoog de grote waarde van de pacificatietheorie, vooral als normatief model, heeft aangetoond. Bepaalde kritiek, die een kern van juistheid bevat of die gerechtvaardigde twijfels doet rijzen, zou enigszins afbreuk kunnen doen aan de empirische geldigheid van het pacificatiestelsel. Maar zij heeft weinig uit te staan met de waarde van de theorie voor een aanbeveling van een politiek beleid.

Noten

1. De volgende schrijvers geven de belangrijkste analyses van deze landen in het kader van de pacificatietheorie – Oostenrijk: Bluhm (1973); Lehmbuch (1967, 1974); Powell (1970); K. Steiner (1972); Stiefbold (1974); België: Billiet (1984); Claeys en Loeb-Mayer (1984); Covell (1981); Dierickx (1978, 1984); J.A. Dunn (1972); Frogner (1978); Heisler (1974, 1977); Huyse (1970, 1980, 1981, 1982, 1984); Pijnenburg (1984); Zolberg (1977); Libanon: Dekmejian (1978); Hudson (1976); Koury (1976); Lehmbuch (1974); Messarra (1977, 1983, 1984); Maleisië: Milne (1981); Milne en Mauzy (1978); von Vorys (1975); Nederland: Bank (1984); Daalder (1971, 1974b, 1981); Van den Berg en Molleman (1974); Van Schendelen (1978) en Zwitserland: Daalder (1971); J.A. Dunn (1972); Germann en Steiner (1985); Henderson (1981); Katz (1984); Kerr (1974, 1978); Lehmbuch (1967, 1968, 1974); Lehner (1984); McRae (1983); Schmid (1981); J. Steiner (1974, 1983); J. Steiner en Obler (1977).

2. Zie hiervoor – Canada: Cannon (1982); McRae (1974); Noel (1971, 1977a, 1977b); Ormsby (1974); Presthus (1973); Smiley (1977); Chili: Van Klaveren (1983, 1984); Columbia: Dix (1980); Hartlyn (1981); Lanning (1974); Fiji-eilanden: Milne (1975, 1981); Gabon: Doey en Bayart (1983); Gambia: A. Hughes (1982); Guyana: Milne (1981); Indonesië: McVey (1969); Israël: Gitelman en Naveh (1976); Smooha (1978); Italië: Graziano (1980); Ivoorkust: Sylla (1982); Joegoslavië: Bridge (1977); Cohen (1982); W. Dunn (1975); Goldman (1981a, 1981b, 1982, 1985); Kenya: Berg-Schlosser (1985); Liechtenstein: Batliner (1981); Nigeria: Chinwuba (1980); Portugal: Bruneau (1976); Sovjetunie: Van den Berghe (1981a); Spanje: Gunther en Blough (1981); Gunther, Sani en Shabad (1985); Huneus (1981); Sri Lanka: Chehabi (1980); Soedan: Hanf (1979); Sklar (1982); Suriname: Bagley (1973); Dew (1972, 1974, 1975, 1978); Hoppe (1976); Sedoc-Dahlberg (1983); Tanzania: Sylla (1982); Uruguay: Lanning (1974) en Venezuela: Levine (1973).

3. Behalve zijn onvrede met de definities van de begrippen democratie en plurale samenleving, maakt Van Schendelen ook bezwaar tegen de vaagheid van de termen democratische stabiliteit, accommodatie en gunstige voorwaarden. Evenals de meeste andere schrijvers die getracht hebben het begrip stabiliteit te definiëren, heb ik daarbij moeilijkheden ondervonden. Ik ben tot de conclusie gekomen dat de beste oplossing is, het begrip te omschrijven als handhaving van de maatschappelijke vrede en van het democratische regeringsstelsel. Deze definitie, die ik in dit boek hanteer, is kort en krachtig evenals gemakkelijk toepasbaar en geeft de essentie weer van democratische stabiliteit. Ik heb de uitdrukking *Politics of accommodation* in Lijphart 1968a (de titel van mijn Engelse boek over de verzuiling in Nederland) gebruikt als synoniem voor wat ik in mijn latere geschriften consequent pacificatietheorie noem. Ik ben van mening dat deze laatste term uitvoerig is omschreven en dat daar niets aan dient te worden toegevoegd. Wat ik onder gunstige voorwaarden versta, zal ik later in dit hoofdstuk aangeven.

4. Van Schendelens beperkte opvatting van de sociale wetenschappen vindt ook

zijn weerslag in zijn merkwaardige bewering dat de meeste van mijn studies over de pacificatiedemocratie niet op 'empirisch onderzoek' (1984: 34-35) berusten. Vergelijkend macro-onderzoek beantwoordt kennelijk niet aan zijn enge visie op wat gewettigd empirisch onderzoek in de sociale wetenschappen inhoudt.

5. Omdat er enkele verontrustende beperkingen van de vrijheid van meningsuiting bestaan in Maleisië, voldoet dit land niet aan alle criteria voor een volledige democratie (Lijphart 1977: 155), doch in zijn geheel genomen is het, in de woorden van von Vorys, een geslaagde 'democratie zonder consensus' (1975: 12; zie ook Milne en Mauzy 1978; Noble 1979). Vier andere, minder duidelijke voorbeelden van pacificatie zal ik buiten beschouwing laten, te weten de niet volledig onafhankelijke Nederlandse Antillen sinds 1950, Suriname van 1958-1973, en de gevallen van semi-pacificatie van Israël en Canada (Lijphart 1977a: 119-134, 184-212). Geen van deze kan men als bewijs *tegen* pacificatie aanvoeren. Van Schendelen heeft het dan ook volkomen bij het verkeerde eind wanneer hij schrijft: 'In 1975 liet de Nederlandse regering aan haar voormalige kolonie Suriname een grondwet na, die ging in de richting van een pacificatiesysteem' (1983: 20). Hij impliceert daarbij dat dit tot massa-emigratie en de ineenstorting van de democratie heeft geleid: 'Enkele jaren later had ongeveer de helft van de bevolking het land verlaten en had er een militaire staatsgreep plaats gevonden' (ibid.). In werkelijkheid werd met de totstandkoming van de onafhankelijkheid de pacificatiedemocratie vervangen door een meerderheidsstelsel. De Nederlandse regering die de onafhankelijkheid had verleend aan Suriname, stond negatief tegenover een pacificatiesysteem, de nieuwe grondwet berustte geenszins op pacificatiebeginselen en zowel de onafhankelijkheid als de nieuwe grondwet zijn Suriname opgedrongen tegen krachtige protesten van het grote Oostindische segment in.

6. Van den Berghe geeft een lijst met de volgende 'afgrijselijke' mislukkingen van pacificatiestelsels: Pakistan-Bangladesh, Sri Lanka, Guyana, Canada, Zaïre en 'vele andere' die niet met name genoemd worden (1981a: 82, 213). Zoals wij reeds zagen, heeft Canada een stelsel van slechts een semi-pacificatie en het is, tot dusverre tenminste, toch geen mislukking. De andere zijn misschien een fiasco, maar daar is ook geen sprake van pacificatiestelsels. Barry noemt Nederland en België 'ongetwijfeld pacificatiestelsels' en ook 'mogelijke argumenten voor' de pacificatietheorie (1975a: 481, 501), doch twee critici zijn het over dit laatste punt oneens. Ten onrechte grijpt Dutter (1978) de verzwakking van het Nederlandse pacificatiebestel na 1967 aan, als bewijs voor het falen van pacificatie in het algemeen. De tegengestelde interpretatie is echter de juiste: vijftig jaar van een geslaagde pacificatiedemocratie hebben de weg geëffend voor een bestuurspatroon, waarin pacificatiemethoden van minder belang zijn geworden. Als Kriek België kenschetst als 'een van de meest instabiele stelsels ter wereld' (1982: 99), dan is dat natuurlijk sterk overdreven. Zelfs de hyperkritische Van den Berghe geeft morrend toe dat, hoewel de Belgische pacificatiedemocratie meer dan genoeg conflicten, ongemakkelijke compromissen, gebreken en dwaasheden vertoont (...) de alternatieven een erger kwaad zijn' (1981a: 205; zie ook Obler, Steiner en Dierickx 1977: 33-40).

7. Dit standpunt vertoont ook overeenkomst met de hypothese van Rogowski (1974: 106) die al eerder werd geciteerd.

8. Nordlinger verwerpt het federalisme als middel om tot een pacificatiestelsel te komen, om een andere reden: 'De combinatie van territoriaal afzonderlijke segmenten en het verlenen van autonomie, zoals dat bij het federalisme gebeurt, betekent vaak een extra aanmoediging tot het eisen van nog meer autonomie en [wanneer deze eisen worden geweigerd] dan kunnen afscheiding en burgeroorlog het gevolg zijn' (1972: 32). Het is echter moeilijk in te denken dat een gecentraliseerd stelsel een sterk separatistische stroming op de lange duur in bedwang zou kunnen houden. Bovendien is de afscheiding van een gebied met een homogeen segment uit een plurale maatschappij misschien niet eens een slechte oplossing. Zoals reeds is opgemerkt, zou het geweld dat met een dergelijke poging tot secessie gepaard kan gaan, niet zozeer zijn veroorzaakt door de secessie zelf, dan wel door de pogingen deze te verhinderen.

9. Volgens A.J. Venter is het nadeel van evenredigheid dat 'sommige zaken niet evenredig verdeeld kunnen worden, zoals het ambt van staatspresident' (1983: 284). Dit is een goed argument – niet tegen de evenredigheid, doch tegen een sterk presidentschap in een pacificatiedemocratie.

10. De verklaring van het feit dat elitegedrag de neiging heeft van verdraagzaam in concurrerend over te gaan bij een minder pluraal wordende maatschappij, waarin levende conflicten afnemen, zoals het geval was in Nederland na 1967, is logischer en eleganter dan mijn eerdere verklaring, die gebaseerd was op de 'ontevreden kiezer' (Lijphart 1977: 106-108), en die terecht door Mogens Pedersen (1982: 16-19) is bekritiseerd.

11. Donald Rothchild (1984, 1985) heeft aangetoond dat veel Middenafrikaanse staten bestuurd worden door een menging van pacificatie- en beheersingsmethoden, die hij *hegemonial exchange* noemt. Hoewel dergelijke regimes aanzienlijk meer open zijn dan de zuivere beheersingsmodellen, zijn zij niet volledig democratisch, en zeker minder democratisch dan de pacificatiestelsels.

12. Er wordt soms aan het geval van Oostenrijk getwijfeld: 'Het bestaan van subculturele vijandschap in 1945 wordt verondersteld, maar is nooit overtuigend gedocumenteerd' (Obler, Steiner en Dierickx 1977: 25; A.J. Venter 1980b: 135). Aangezien er ongeveer tien jaar eerder een burgeroorlog tussen de segmenten gewoed heeft, is het uiterst onwaarschijnlijk om aan te nemen dat de vijandschap op miraculeuze wijze zou zijn verdwenen. In dit geval ligt de bewijslast aan de kant van de twijfelaars.

13. De aansporing tot de organisatie van de segmenten in een pacificatiestelsel houdt enige officiële etnische classificatie geenszins in – laat staan dat het deze eist – die 'gepaard [gaat] met het verbod op gemengde huwelijken of die seksuele omgang tussen personen van verschillende groepen tot een misdaad maakt', zoals Amry Vandenbosch (1979: 585) suggereert. Even absurd is de opmerking van Koen Koch, waarbij wordt gesuggereerd dat een pacificatiesysteem in België zou leiden tot een verbod op huwelijken tussen Vlamingen en Walen.

14. Hoe kan Van Schendelen beweren dat 'in Dahl's rangschikking van polyarchieën, Nederland (...) er verre van volmaakt vanaf komt en onder landen als Jamaica, Costa Rica en Frankrijk beneden op de lijst scoort' (1984: 40)? Dit raadsel kan eenvoudig worden opgelost; het 'bewijs' waarnaar Van Schendelen verwijst is

een alfabetische lijst van landen die als democratie kunnen gelden. Vandaar dat Nederland natuurlijk na Costa Rica, Frankrijk en Jamaica komt en vóór Zweden en het Verenigd Koninkrijk! (Dahl 1971: 248).

15. Dahl (1971: 247-248) zet Cyprus en Maleisië in een speciale categorie van *near-polyarchies*, vanwege het geweld dat daar af en toe tot uitbarsting komt, niet vanwege een gebrek aan democratische instelling in deze landen.

16. Een andere kritiek luidt, dat pacificatiestelsels er niet in zouden slagen om 'nieuwe' minderheden, zoals de Surinamers in Nederland en de gastarbeiders in Zwitserland op te nemen in het systeem. Deze kritiek gaat aan twee problemen voorbij: de meeste nieuwe minderheden zijn geen staatsburgers en die minderheden zijn betrekkelijk klein. Welke vorm van vertegenwoordiging er zou moeten komen voor minderheden van personen die geen staatsburgers zijn, is nog in geen enkele democratie goed opgelost. Het vraagstuk van vertegenwoordiging van kleine groepen kan, althans in principe, beter in pacificatiestelsels door middel van EV worden opgelost, dan in meerderheidsstelsels.

17. In plaats van de voorzitter, kan een van de andere leden van de vergadering als vertolker van het besluit optreden, of het besluit kan worden verwoord in de notulen.

18. Voor een deel van de verwarring over enkele van de gunstige voorwaarden ben ik zelf verantwoordelijk, omdat ik tussen 1968 en 1977 in sommige opzichten van mening ben veranderd. Ik sta echter volkomen achter alle voorwaarden die in *Democracy in plural societies* worden genoemd (Lijphart 1977: 53-103). Een andere oorzaak van enige verwarring is dat ik in dat boek tussenkopjes heb gebruikt, die niet overeenkomen met elk van de voorwaarden. Bij voorbeeld onder het hoofdje *Crosscutting cleavages* beweer ik dat dergelijke scheidslijnen, op een uitzondering na, geen gunstige voorwaarden vormen.

Literatuur

- Adam, H. (1983), Ethnic Politics and crisis management: comparing South Africa and Israel, *Journal of Asian and African Studies* 18, 1-2 (jan.-apr.): 4-21.
- Ake, C. (1967), *A theory of political integration*, Homewood, Ill.: Dorsey Press.
- Aunger, E.A. (1981), *In search of political stability: a comparative study of New Brunswick and Northern Ireland*. Montreal: McGill-Queen's University Press.
- Bagley, C. (1973), *The Dutch plural society: a comparative study in race relations*. Londen: Oxford University Press.
- Bakvis, H. (1981), *Federalism and the organization of political life: Canada in comparative perspective*. Kingston, Ontario: Institute of Intergovernmental Relations, Queen's University.
- Bakvis, H. (1984), *Toward a political economy of consociationalism; a commentary on Marxist views of pillarization in the Netherlands*. *Comparative Politics* 16, 3 (apr.): 315-334.
- Bank, J. (1984), Lijphart *malgré lui*: the politics of accommodation in the 'Indonesian Question'. *Acta Politica* 19, 1 (jan.): 73-83.

- Barry, B. (1975a), Political accommodation and consociational democracy. *British Journal of Political Science* 5, 4 (okt.): 477-505.
- Barry, B. (1975b), The consociational model and its dangers. *European Journal of Political Research* 3, 4 (dec.): 393-412.
- Batliner, G., *Zur heutigen Lage des liechtensteinischen Parlaments*. Vaduz: Verlag der Liechtensteinischen Akademischen Gesellschaft.
- Benyon, J.A. (1978), *Constitutions as devices for organizing systems of government: an historical and comparative overview*. In Benyon (red.).
- Benyon, J.A. (red.) (1978), *Constitutional change in South Africa*. Pietermaritzburg: University of Natal Press.
- Berg, J.Th.J. van den, en H.A.A. Molleman (1974), *Crisis in de Nederlandse politiek*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Berg-Schlosser, D. (1985), Elements of consociational democracy in Kenya. *European Journal of Political Research* 13, 1 (mrt.): 95-109.
- Berghe, P.L. van den (1981a), *The ethnic phenomenon*. New York: Elsevier.
- Berghe, P.L. van den (1981b), Protection of ethnic minorities: a critical appraisal. In: *Protection of ethnic minorities: comparative perspectives*, Robert. G. Wirsing (red.), New York: Pergamon Press.
- Billiet, J. (1984), On Belgian pillarization: changing perspectives. *Acta Politica* 19, 1 (jan.): 117-128.
- Birrell, D. (1981), A government of Northern Ireland and the obstacle of power-sharing. *Political Quarterly* 52, 2 (apr.-jun.): 184-202.
- Bluhm, W.T. (1973), *Building an Austrian nation: the political integration of a Western state*. New Haven: Yale University Press.
- Bohn, D.E. (1980), Consociational democracy and the case of Switzerland. *Journal of Politics* 42, 1 (febr.): 165-179.
- Bohn, D.E. (1981), Consociationalism and accommodation in Switzerland. *Journal of Politics* 43, 4 (nov.): 1236-1240.
- Bouille, L.J. (1984), *South Africa and the consociational option: a constitutional analysis*. Cape Town: Juta. Gepubl. in de VS als *Constitutional reform and the apartheid state: legitimacy, consociationalism and control in South Africa*. New York: St. Martin's Press.
- Boynton, G.R., en W.H. Kwon (1978), An analysis of consociational democracy. *Legislative Studies Quarterly* 3, 1 (febr.): 11-25.
- Bridge, S. (1977), Some causes of political change in modern Yugoslavia. In: Esman (red.).
- Bruneau, T.C. (1976), Portugal: problems and prospects in the creation of a new regime. *Naval War College Review* 29, 1 (zomer): 65-82.
- Burnham, W.D. (1980), Milestones on the road to democracy: electoral regimes and their relevance to South Africa. In: R.I. Rotberg en J. Barratt (red.), *Conflict and compromise in South Africa*. Lexington, Mass.: Lexington Books.
- Burton, M.G. (1984), Elites and collective protest. *Sociological Quarterly* 25, 1 (winter): 45-65.
- Cannon, G.E. (1982), Consociationalism vs. control: Canada as a case study. *Western Political Quarterly* 35, 1 (mrt.): 50-64.

- Chehabi, H.E. (1980), The absence of consociationalism in Sri Lanka. *Plural Societies* 11, 4 (winter): 55-65.
- Chinwuba, F.A. (1980), *Consociationalism as an approach to political integration: the case of the Federal Republic of Nigeria*. Doct. scriptie, Tulane University.
- Claeys, P.H., en Nicole Loeb-Mayer, Le 'Para-fédéralisme' belge: une tentative de conciliation par le cloisonnement. *International Political Science Review* 5, 4: 473-490.
- Cohen, L. (1982), Balkan consociationalism: ethnic representation and ethnic distance in the Yugoslav elite. In: Wayne S. Vucinich (red.), *At the brink of war and peace: The Tito-Stalin split in a historic perspective*, New York: Columbia University Press.
- Covell, M. (1981), 'Ethnic conflict and elite bargaining: the case of Belgium'. *West European Politics* 4, 3 (okt.): 197-218.
- Daalder, H. (1971), 'On building consociational nations: cases of the Netherlands & Switzerland'. *International Social Science Journal* 23, 3: 355-370.
- Daalder, H. (1974a), 'The consociational democracy theme'. *World Politics*, 26, 4 (juli): 604-621.
- Daalder, H. (1974b), *Politisering en lijdelijkheid in de Nederlandse politiek*. Assen: Van Gorcum.
- Daalder, H. (1981), 'Consociationalism, center and periphery in the Netherlands. In: *Mobilization, center-periphery structures, and nation-building*, Per Torsvik (red.), Bergen: Universitetsforlaget.
- Dahl, R.A. (1971), *Polyarchy: participation and opposition*. New Haven: Yale University Press.
- Dekmejian, R.H. (1978), 'Consociational democracy in crisis: the case of Lebanon. *Comparative Politics* 10, 2 (jan.): 251-265.
- Dew, E. (1972), Surinam: the test of consociationalism. *Plural Societies* 3, 4 (herfst): 35-56.
- Dew, E. (1974), Surinam: the struggle for ethnic balance and identity. *Plural Societies* 5, 3 (herfst): 3-17.
- Dew, E. (1975), De beheersing van raciale en culturele polarisatie in een onafhankelijk Suriname. *Beleid en Maatschappij* 2, 9 (sept.): 226-231.
- Dew, E. (1978), *The difficult flowering of Surinam: ethnicity and politics in a plural society*. Den Haag: Nijhoff.
- Dierickx, G. (1978), Ideological oppositions and consociational attitudes in the Belgian parliament. *Legislative Studies Quarterly* 3, 1 (febr.): 133-160.
- Di Palma, G. (1973), *The study of conflict in Western society: a critique of the end of ideology*. Morristown, N.J.: General Learning Press.
- Di Palma, G. (1977), *Surviving without governing: the Italian parties in parliament*. Berkeley: University of California Press.
- Dix, R.H. (1980), Consociational democracy: the case of Colombia. *Comparative Politics* 12, 3 (apr.): 303-321.
- Doey, F., en J.-F. Bayart (1983), Entretien avec Paul Mba-Abessole, président du comité directeur du MORENA. *Politique africaine* 11 (sept.): 17-21.
- Dunn, J.A. (1972), 'Consociational democracy' and language conflict: a compa-

- parison of the Belgian and Swiss experiences. *Comparative Political Studies* 5, 1 (apr.): 3-39.
- Dunn, W.N. (1975), Communal federalism: dialectics of decentralization in socialist Yugoslavia. *Publius* 5, 2: 127-150.
- Dutter, L.E. (1978), The Netherlands as a plural society. *Comparative Political Studies* 10, 4 (jan.): 555-588.
- Ellemers, J.E. (1984), Pillarization as a process of modernization. *Acta Politica* 19, 1 (jan.): 129-244.
- Enloe, C.H. (1977), Internal colonialism, federalism and alternative state development strategies. *Publius* 7, 4: 145-160.
- Erkens, R. (1983), The recent discussion on consociational democracy and its importance for South Africa. *Politeia* 2, 2: 27-45.
- Esman, M.J. (red.) (1977), *Ethnic conflict in the Western world*. Ithaca: Cornell University Press.
- Fennema, M. (1976), Professor Lijphart en de Nederlandse politiek. *Acta Politica* 11, 1 (jan.): 54-77.
- Field, G.L., en J. Higley (1980), *Elitism*. Londen: Routledge and Kegan Paul.
- Finer, S.E. (red.) (1975), *Adversary politics and electoral reform*. Londen, Wigram.
- Finer, S.E. (1978), Power sharing in plural societies. *Times Higher Education Supplement* 343 (9 jun.): 17.
- Forsyth, M. (1984), *Federalism and the future of South Africa*. Braamfontein: South African Institute of International Affairs. Bradlow Series No. 2.
- Frankel, P.H. (1980), Consensus, consociation and cooption in South African politics. *Cahiers d'études africaines* 20, 4: 473-494.
- Frogner, A.P. (1978), Parties and cleavages in the Belgian parliament. *Legislative Studies Quarterly* 3, 1 (febr.): 109-131.
- Germann, R.E. (1975), *Politische Innovation und Verfassungsreform: Ein Beitrag zur schweizerischen Diskussion über die Totalrevision der Bundesverfassung*. Bern: Haupt.
- Germann, R.E., en J. Steiner (1985), Comparing decision modes at the country level: some methodological considerations using Swiss data. *British Journal of Political Science* 15, 1 (jan.): 123-126.
- Gitelman, Z., en D. Naveh (1976), Elite accommodation and organizational effectiveness: the case of immigrant absorption in Israel. *Journal of Politics* 38, 4 (nov.): 963-986.
- Glass, H.E. (1977), Ethnic diversity, elite accommodation and federalism in Switzerland. *Publius* 7, 4: 31-48.
- Glass, H.E. (1978), Consensus and opposition in Switzerland: a neglected consideration. *Comparative Politics* 10, 3 (apr.): 361-372.
- Goldman, J.R. (1981a), Toward a new conceptual framework for developing communist systems: Lijphart's consociational theory and authoritarian politics for multinational systems. Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Cincinnati.
- Goldman, J.R. (1981b), Consociational politics and a state of nations: Meinecke and Lijphart and the theory of the state in the Third World. Paper presented at

- the annual meeting of the American Political Science Association, New York.
- Goldman, J.R. (1982), *The politics of accommodation: the consociational authoritarian model and socialist Yugoslavia*. Doct. diss., University of Kansas.
- Goldman, J.R. (1985), Consociational authoritarian politics and the 1974 Yugoslav constitution: a preliminary note. *East European Quarterly* 19, 2 (jun.): 241-249.
- Graziano, L. (1980), The historic compromise and consociational democracy: toward a 'New democracy'? *International Political Science Review* 1, 3: 345-368.
- Gunther, R., en R.A. Blough (1981), Religious conflict and consensus in Spain: a tale of two constitutions. *World Affairs* 143, 4: 366-412.
- Gunther, R., G. Sani, en G. Shabad (1985), *Spain after Franco: the making of a competitive party system*. Berkeley: University of California Press.
- Hanf, Th. (1979), We must not let democracy die of thirst. *Sunday Times*, 14 jan.
- Harik, I. (1984), Toward a new national pact for Lebanon. *Panorama of Events* 7, 32: 13-21.
- Hartlyn, J. (1981), *Consociational politics in Colombia: confrontation and accommodation in comparative perspective*. Doct. diss., Yale University.
- Heisler, M.O. (1974), Institutionalizing societal cleavages in a cooptive polity: the growing importance of the output side in Belgium. In: M.O. Heisler (red.), *Politics in Europe: structures and processes in some postindustrial societies*. New York: Mackay.
- Heisler, M.O. (1977), Managing ethnic conflict in Belgium. *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 433 (sept.): 32-46.
- Henderson, C.W. (1981), Comment: consociational democracy and the case of Switzerland. *Journal of Politics* 43, 4: 1232-1235.
- Hoppe, R. (1976), Het politiek systeem van Suriname: Elite-kartel democratie. *Acta Politica* 11, 2: 145-177.
- Howe, M. (1985), Rival Cypriot leaders meet at U.N. to seek final pact. *New York Times*, 18 jan.
- Hudson, M.C. (1976), The Lebanese crisis: the limits of consociational democracy. *Journal of Palestine Studies* 5, 3-4: 109-122.
- Hughes, A. (1982), The limits of 'consociational democracy' in the Gambia. *Civilisations* 32, 2: 65-92.
- Hughes, C.J. (1978), What is the lesson of Swiss solutions to pluralist problems for South Africa? In: Rhoads (red.).
- Huneus, C. (1981), La union de centro democrático: un partido consociacional. *Revista de política comparada* 3: 163-192.
- Huntington, S.P. (1972), Foreword. In: Nordlinger, 1972.
- Huntington, S.P. (1981), 'Reform and stability in a modernizing, multi-ethnic society'. *Politikon* 8, 2 (dec.): 8-26.
- Huyse, L. (1970), *Passiviteit, pacificatie en verzuiling in de Belgische politiek: een sociologische studie*. Antwerpen: Standaard.
- Huyse, L. (1980), *De gewapende vrede: politiek in België na 1945*. Leuven: Kritak.
- Huyse, L. (1981), Political conflict in bicultural Belgium. In: Lijphart (red.).
- Huyse, L. (1982), België: Een wankel natie? In: *Politieke stelsels: stabiliteit en veran-*

- dering*. U. Rosenthal (red.). Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Huyse, L. (1984), Pillarization reconsidered. *Acta Politica* 19, 1 (jan.): 145-158.
- Ignatius, D. (1983), How to rebuild Lebanon. *Foreign Affairs* 61, 5: 1140-1156.
- Johnson, N. (1975), Adversary politics and electoral reform: need we be afraid? In: Finer (red.).
- Kassis, H.E. (1985), Religious ethnicity in the world of Islam: the case of Lebanon. *International Political Science Review* 6, 2: 216-229.
- Katz, R.S. (1984), Dimensions of partisan conflict in Swiss cantons. *Comparative Political Studies* 16, 4 (jan.): 505-527.
- Kerr, H.H. jr. (1974), *Switzerland: social cleavages and partisan conflict*. Londen: Sage Professional Papers in Contemporary Political Sociology.
- Kerr, H.H. jr. (1978), The structure of opposition in the Swiss parliament. *Legislative Studies Quarterly* 3, 1 (febr.): 51-62.
- Kieve, R.A. (1981), Pillars of sand: a Marxist critique of consociational democracy in the Netherlands. *Comparative Politics* 13, 3: 313-337.
- Klaveren, A. van (1983), La doctrina consociativa como modelo de convergencia política: La experiencia europea. *Estudios sociales* 10, 36: 9-40.
- Klaveren, A. van (1984), Instituciones consociativas: Alternativas para la estabilidad democrática en Chile? *Alternativas* 2: 24-55.
- Koch, K. (1982a), Lijphart, *Vrij Nederland*, 29 mei.
- Koch, K. (1982b), Naschrift, *Vrij Nederland*, 3 juli.
- Koury, E.M. (1976), *The crisis in the Lebanese system: confessionalism and chaos*. Washington, DC: American Enterprise Institute.
- Kriek, D.J. (1976), Politieke alternatieve vir Suid-Afrika op soek na 'n nuwe paradigma. *Politikon* 3, 1: 57-89.
- Lanning, E. (1974), A typology of Latin American political systems. *Comparative Politics* 6, 3: 367-394.
- Lehmbruch, G. (1967), *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*. Tübingen: Mohr.
- Lehmbruch, G. (1968), Konkordanzdemokratie im politischen System der Schweiz. *Politische Vierteljahresschrift* 9, 3: 443-459.
- Lehmbruch, G. (1974), A non-competitive pattern of conflict management in liberal democracies: the case of Switzerland, Austria and Lebanon. In: McRae (red.).
- Lehner, F. (1984), Consociational democracy in Switzerland: a political-economic explanation and some empirical evidence. *European Journal of Political Research* 12, 1: 25-42.
- Levine, D.H. (1973), *Conflict and political change in Venezuela*. Princeton: Princeton University Press.
- Lewis, W.A. (1965), *Politics in West Africa*. Londen: Allen and Unwin.
- Lijphart, A. (1968a), *The politics of accommodation: pluralism and democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press.
- Lijphart, A. (1968b), Typologies of democratic systems. *Comparative Political Studies* 1, 1: 3-44.
- Lijphart, A. (1969a), Consociational Democracy. *World Politics* 21, 2: 207-225.

- Lijphart, A. (1969b), Kentering in de Nederlandse politiek. *Acta Politica* 4, 3: 231-247.
- Lijphart, A. (1977), *Democracy in plural societies: a comparative exploration*. New Haven: Yale University Press.
- Lijphart, A., red. (1981), *Conflict and coexistence in Belgium: the dynamics of a culturally divided society*. Berkeley: Inst. of Intern. Studies, Univ. of California.
- Lijphart, A. (1981a), 'Conscriptational theory: problems and prospects. *Comparative Politics* 13, 3 (april): 355-360.
- Lindberg, L.N. (1974), The political system of the European community. In: Heisler (red.).
- Lorwin, V.R. (1971), Segmented pluralism: ideological cleavages and political cohesion in the smaller European democracies. *Comparative Politics* 3, 2 (jan.): 141-175.
- Lustick, I. (1979), Stability in deeply divided societies: consociationalism versus control. *World Politics* 31, 3 (apr.): 325-344.
- McRae, K.D. (1983), *Conflict and compromise in multilingual societies; vol. 1: Switzerland*. Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press.
- McRae, K.D. (red.) (1974), *Consociational democracy: political accommodation in segmented societies*. Toronto: McClelland and Stewart.
- McVey, R. T. (1969), 'Nationalism, Islam and Marxism: the management of ideological conflict in Indonesia'. Introduction to Soekarno, *Nationalism, Islam and Marxism*. Ithaca: Modern Indonesia Project, Cornell University.
- Messara, A.N. (1977), *La structure sociale du parlement libanais (1920-1976)*. Beiroet: Institut des Sciences Sociales, Université Libanaise.
- Messara, A.N. (1983), *Le Modèle politique libanais et sa survie: Essai sur la classification et l'aménagement d'un système consociatif*. Beiroet: Librairie Orientale.
- Messara, A.N. (1984), Les chances de survie du système consociatif libanais: d'une consociation sauvage à un modèle consociatif rationalisé. Paper presented at the International Symposium on Democratic Conflict Regulation in Plural Societies, Beiroet, 17-21 december.
- Milne, R.S. (1975), The Pacific way: consociational politics in Fiji. *Pacific Affairs* 48, 3: 413-431.
- Milne, R.S. (1981), *Politics in ethnically bipolar states: Guyana, Malaysia, Fiji*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Milne, R.S., en D.K. Mauzy (1978), *Politics and government in Malaysia*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Mironesco, C. (1982), *La logique du conflit: théories et mythes de la sociologie politique contemporaine*. Lausanne: Favre.
- Mughan, A. (1979), Review of Lijphart 1977. *Ethnic and racial studies* 2, 4: 515-516.
- Nagata, J. (1979), Review of Lijphart 1977. *International Journal* 34, 3: 505-506.
- Noble, L.G. (1979), Review of Lijphart 1977. *Journal of Commonwealth and Comparative Politics* 17, 3: 316-317.
- Noel, S.J.R. (1971), Consociational democracy and Canadian federalism. *Canadian Journal of Political Science* 4, 1: 15-18.
- Noel, S.J.R. (1977a), Political parties and elite accommodation: interpretations of

- Canadian federalism. In: J. Peter Meekison (red.), *Canadian Federalism: myth or reality*, 3e dr., Toronto: Methuen.
- Noel, S.J.R. (1977b), The prime minister's role in a consociational democracy. In: Thomas A. Hockin (red.), *Apex of power: the prime minister and political leadership in Canada*, 2e dr., Scarborough, Ont.: Prentice-Hall.
- Nolutshungu, S.C. (1982), *Changing South Africa: political considerations*. Manchester: Manchester University Press.
- Nordlinger, E.A. (1972), *Conflict regulation in divided societies*. Cambridge, Mass.: Center for International Affairs, Harvard University. Occasional Papers in International Affairs No. 29.
- Obler, J., J. Steiner en G. Dierickx (1977), *Decision-making in smaller democracies: the consociational 'burden'*. Beverly Hills: Sage. Sage Professional Papers in Comparative Politics No. 01-064.
- Ormsby, W. (1974), The province of Canada: the emergence of consociational politics. In: McRae (red.).
- Pappalardo, A. (1981), The conditions for consociational democracy: a logical and empirical critique. *European Journal of Political Research* 9, 4: 365-390.
- Pedersen, M.N. (1982), *The dissatisfied voter as deus ex machina: a critique of Arend Lijphart's attempt to understand political change and stability in Western Europe*. Odense: Institute of Social Sciences, Odense University. Working Paper No. 16.
- Pijnenburg, B. (1984), Pillarized and consociational-democratic Belgium: the views of Huysse. *Acta Politica* 19, 1: 57-71.
- Powell, G.B. jr. (1970), *Social fragmentation and political hostility: an Austrian case study*. Stanford: Stanford University Press.
- Powell, G.B. jr. (1979), Review of Lijphart 1977. *American Political Science Review* 73, 1: 295-297.
- Presthus, R. (1973), *Elite accommodation in Canadian politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Prinsloo, M.W. (1984), Political restructuring, capital accumulation and the 'coming corporatism' in South Africa: some theoretical considerations. *Politikon* 11, 1: 20-42.
- Rabushka, A., en K.A. Shepsle (1972), *Politics in plural societies: a theory of democratic instability*. Columbus, Ohio: Merrill.
- Rogowski, R. (1974), *Rational legitimacy: a theory of political support*. Princeton: Princeton University Press.
- Rose, R. (red.) (1980), *Electoral participation: a comparative analysis*. Beverly Hills: Sage.
- Rothchild, D. (1984), Middle Africa: hegemonial exchange and resource allocation. In: *Cooperative resource allocation: politics, performance, and policy priorities*, A.J. Groth en L.L. Wade (red.), Beverly Hills: Sage. Sage Yearbook in Politics and Public Policy, vol. 13.
- Schendelen, M.P.C.M. van (1978), Verzuiling en restauratie in de Nederlandse politiek, *Beleid en Maatschappij* 5, 2: 42-64.

- Schendelen, M.P.C.M. van (1983), Critical comments on Lijphart's theory of consociational democracy. *Politikon* 10, 1: 6-32.
- Schendelen, M.P.C.M. van (1984), The views of Arend Lijphart and collected criticisms. *Acta Politica* 19, 1: 19-55.
- Schmid, C.L. (1981), *Conflict and consensus in Switzerland*. Berkeley: University of California Press.
- Schmitt, D.E. (1977), Ethnic conflict in Northern Ireland: international aspects of conflict management. In: Esman (red.).
- Scholten, I. (1980), Does consociationalism exist? a critique of the Dutch experience. In: Rose (red.).
- Sedoc-Dahlberg, B. (1983), The Surinamese society in transition: a test-case on consistencies in values and goals in a Caribbean society. In: *Politics, Public Administration and Rural Development in the Caribbean*, Hans F. Illy (red.), München: Weltforum Verlag.
- Shaw, J.A. (1978), The collapse of the Lebanese state and its relevance to political developments in South Africa. *Politikon* 5, 2: 206-210.
- Smiley, D.V. (1977), French-English relations in Canada and consociational democracy. In Esman (red.).
- Smith, M.G. (1969), Pluralism in precolonial African Societies. In: Kuper and Smith (red.).
- Smooha, S. (1978), *Israel: pluralism and conflict*. Berkeley: University of California Press.
- Southall, R.J. (1983), Consociationalism in South Africa: the Buthelezi commission and beyond. *Journal of Modern African Studies* 21, 1: 77-112.
- Staples, J. (1974), Consociationalism at provincial level: the erosion of dualism in Manitoba, 1870-1890. In McRae (red.).
- Steiner, J. (1974), *Amicable agreement versus majority rule: conflict resolution in Switzerland*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Steiner, J. (1981a), The consociational theory and beyond. *Comparative Politics* 13, 3: 339-354.
- Steiner, J. (1981b), Research strategies beyond consociational theory. *Journal of Politics* 43, 4: 1241-1250.
- Steiner, J. (1983), Conclusion: reflections on the consociational theme. In: *Switzerland at the polls: the national elections of 1979*, Howard R. Penniman (red.), Washington, D.C.: American Enterprise Institute.
- Steiner, J. (red.), en R.H. Dorff (1980a), *A theory of political decision modes: intraparty decision making in Switzerland*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Steiner, J. (red.), en R.H. Dorff (1980b), Decision by interpretation: a new concept for an often overlooked decision mode. *British Journal of Political Science* 10, 1: 1-13.
- Steiner, J., en J. Obler, (1977), Does the consociational theory really hold for Switzerland? In Esman (red.).
- Steiner, K. (1972), *Politics in Austria*. Boston: Little, Brown.
- Steininger, R. (1975), *Polarisierung und Integration: Eine vergleichende Untersuchung*

- Vasil, R.K. (1984), *Politics in bi-racial societies: the third world experience*. New Delhi: Vikas.
- Venter, A.J. (1980), Leierskapinsklikheid in diepverdeelde samelewings: 'n Kritiese waardering van Lijphart se konsosiasieteorie. *Politikon* 7, 2: 126-148.
- Venter, A.J. (1983), Consociational democracy. In: Van Vuuren and Kriek (red.).
- Vorys, K. von (1975), *Democracy without consensus: communalism and political stability in Malaysia*. Princeton: Princeton University Press.
- Wolinetz, S.B. (1978), The politics of non-accommodation in Canada: misapplications of consociational models and their consequences for the study of national integration and political stability. Paper presented at the annual meeting of the Canadian Political Science Association, Londen, Ontario.
- Young, C. (1976), *The politics of cultural pluralism*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Zolberg, A.R. (1977), Splitting the difference: federalization without federalism in Belgium. In: Esman (red.).